

TEVFİK SİDKÎ'NİN HADİS VE SÜNNETE YÖNELİK İTİRAZLARINA REŞİD RIZÂ'NIN YAKLAŞIMI VE ELEŞTİRİLERİ

Muammer BAYRAKTUTAR*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 13 Aralık 2021, **Kabul Tarihi:** 17 Şubat 2022, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2022, **Atf:** Bayraktutar, Muammer. "Tevfik Sıdkî'nin Hadis ve Sünnete Yönelik İtirazlarına Reşid Rızâ'nın Yaklaşımı ve Eleştirileri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (Mart 2022): 249-280.

<https://doi.org/10.33415/daad.1036140>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 13 December 2021, **Accepted:** 17 February 2022, **Published:** 31 March 2022, **Cite as:** Bayraktutar, Muammer. "The Approach and Criticism of Rashid Rıdâ towards Tawfik Sidqî's Objections to the Hadith and Sunnah". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 22/1 (March 2022): 249-280.

<https://doi.org/10.33415/daad.1036140>

Öz

Modern zamanlarda Hz. Peygamber'in sünneti ve hadisleri tartışmaların odağında yer almaya başlamış, sünnetin ve hadislerin dindeki yerine ve otoritesine yönelik birtakım itirazlar yöneltilmiştir. Ehl-i Kur'an hareketinin başını çektiği hadis ve sünnet karşıtı söylemler Hindistan'da ortaya çıkmış, akabinde İslâm dünyasına da intikal ederek ilk önce Mısır'da seslendirilmeye başlanmıştır. Mısır'da "Kur'an'la yetinme" söylemiyle sünnete ve hadislere itiraz yönelten isimlerden biri de M. Tevfik Sıdkî'dir (öl. 1920). O, bu hususta *Mecelletü'l-Menâr*'da "İslâm sadece Kur'an'dan ibârettir" adıyla iki makale kaleme almış; sünnet ve hadislerin dinde delil olmasına itiraz eden birtakım iddialarda bulunmuş ve görüşler ortaya

* Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami Bilimler Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı, Tokat, Türkiye, muammer.bayraktutar@gop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0814-0529>.

koymuştur. Sıdkı'nın iddia ve itirazlarına diğer bazı âlimler gibi Reşid Rızâ da (öl. 1935) cevap vermiş, tenkit ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Muhammed Abduh (öl. 1905) ve Reşid Rızâ'nın öncülüğünü yaptığı tecdit hareketine yakın bir isim olarak Tefvîk Sıdkı'nın itirazlarına üstadı Rızâ'nın nasıl bir yaklaşım sergilediği araştırılmayı hak eden bir konudur. Rızâ'nın bu bağlamda ortaya koyduğu yaklaşımlar, ayrıca hadis ve sünnet anlayışını yansıtmaları bakımından oldukça önem arz etmektedir. Bu makalede Rızâ'nın sadece Sıdkı'nın meşhur iki makalesinde sünnete ve hadislerle yönelttiği bazı itirazlara yaklaşımı incelenecek, bu bağlamda ortaya koyduğu cevap, tenkit ve itirazlar özelinde hadis ve sünnetle ilgili tartışmalı konulardaki tavrı ve hadis ve sünnet anlayışı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Kur'ân İslâmî, Reşid Rızâ, Tefvîk Sıdkı.

The Approach and Criticism of Rashid Riđâ towards Tawfik Sidqî's Objections to the Ĥadîth and Sunnah

Abstract

In modern times, the Sunnah and ĥadîths of the Prophet have started to take place at the center of the discussions, and some objections have been raised against the position and authority of the sunnah and ĥadîths in religion. The discourses against ĥadîth and sunnah, led by the Ahl al-Qur'an movement emerged in India, were subsequently transferred to the Islamic world and first started to be addressed in Egypt. M. Tawfik Sidqî (d. 1920) is one of the names who raised objections to the Sunnah and ĥadîths with the discourse of being content with the Qur'an in Egypt. He wrote two articles on this subject in *al-Manar* with the name "Islam consists only of the Qur'an"; there have been some claims and opinions that objected to the fact that sunnah and hadiths are evidence in religion. Like some other scholars, Rashid Riđâ (d. 1935) gave answers to Sidqî's claims and objections and made criticisms and evaluations. As a name close to the tajdid movement pioneered by Muĥammad 'Abduh (d. 1905) and Rashid Riđâ, the approach of his master Riđâ to the objections of Tawfik Sidqî has a value that needs to be investigated. The approaches that Riđâ put forward in this context are also critical in reflecting his understanding of hadith and sunnah. In this article, Riđâ's approach to some of the objections that Sidqî made to the sunnah and ĥadîths in his two famous articles will be examined. In this context, his attitude towards controversial issues related to hadith and sunnah and his understanding of ĥadîths and sunnah will be discussed, particularly his response, criticism, and objections.

Keywords: Ĥadîth, Sunnah, Quranic Islam, Rashid Riđâ, Tawfik Sidqî.

Giriş

Modern zamanlarda Hz. Peygamber'in sünnetinin ve hadislerinin kaynak değerine yönelik birtakım itirazlar yöneltilmekte, sadece Kur'ân'la yetinmeye çağırılan söylemlere şahit olunmaktadır. Klasik dönemde sünnetin dindeki yerine itiraz eden bazı söylemler ortaya çıkmış olsa da bunlar marjinal olmaktan öteye

geçememiş ve makes bulmamıştır.¹ İslâm ilim ve düşünce tarihinde, bütün ekol ve mezhepler hadis ve sünnetin tespitinde ve anlaşılmasında birbirinden farklı görüş ve yaklaşımlar benimsemiş olsalar da, sünnetin Kur'ân'dan sonra dinin temel kaynağı olduğunda ittifak vardır. Klasik dönemde âhâd haberlerin tespiti ve kaynak değeri hususunda tartışmalar yaşanmış olsa da modern zamanlarda sadece âhâd hadisler tartışma konusu yapılmakla yetinilmemiş, bizatihi sünnetin kaynak değeri sorgulanmaya başlanmıştır. Bu tür sorgulamaların arkasında İslâm dünyasının maruz kaldığı birtakım krizlerin bulunduğu söylenebilir. İslâm dünyasının son asırlarda Batı medeniyeti karşısında zayıflamaya ve gerilemeye başlaması müslümanları yeni arayışlara sevk etmiştir. Bu krizi aşmak için bir kısım müslümanlar çözüm olarak Kur'ân ve sünnete geri dönmeyi ileri sürmüş, bazıları da hadisleri yeni bir yorumla ve değerlendirmeye tabi tutmayı önermiştir.² Ancak bazı kişi ve gruplar, bu süreçte hadis ve sünneti toptan reddeden ve şüpheler ortaya atan bir tavır içine girmiştir. Sünnetin ve hadislerin hüccet oluşuna yönelik itiraz ve şüphelerin arka planında şüphesiz müsteşriklerin etkisi bulunmaktadır. Bu hususta ilk itirazların Hindistan'da ortaya çıkması müsteşriklerin ve sömürgeci güçlerin rolüne işaret etmektedir. Nitekim kendilerini Ehl-i Kur'ân olarak nitelendiren birtakım şahıslar ilk defa Kur'ân'la yetinme fikrini savunmuşlar ve sünnetin hüccet oluşuna itiraz etmişlerdir.³ Modern zamanlarda sünnet/hadis karşıtı bir duruş sergileyen en önemli hareket olarak Hindistan merkezli Ehl-i Kur'ân ekolü, mütevatir ve sahih bile olsa Hz. Peygamber'in hadislerinin/sünnetinin tamamını reddederek

¹ Hz. Peygamber'den rivayet edilen ve Erike hadisi olarak bilinen meşhur rivayet, sadece Kur'an'la yetinmek isteyen birtakım kimselerin ortaya çıkacağına işaret etmesinin yanı sıra, ilk dönemlerden itibaren bu anlayışta olan bazı kimselerin bulunduğu delâlet etmektedir. Ebu Davud, Sünne 6; Tirmizî, İlim 10; İbn Mâce, Mukaddime 2. Sahabî İmran b. Husayn'ın Kur'an'la yetinmek isteyen birisine yönelik sert sözleri, bu fikrin yine erken zamanlarda mevcut olduğunu göstermektedir. Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi' (Abdurrezzâk'ın Musannef'i ile birlikte basım)*, thk. Habîburrahman el-'Âzamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 11/255. İlk asırlarda sadece Kur'an'la yetinmek gerektiğini ileri süren, sünnet ve hadislerin dinde delil oluşunu reddeden bazı kişi ve grupların bulunduğu hakkında bk. Ebû Abdullah Muhammed b İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1410/1990), 7/287; Celâlüddîn b. Abdurrahman es-Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne fi'l-i'tisâm bi's-sünne*, thk. Mustafa Âşûr (Riyâd: Mektebetu's-Sâ'î, 1407/1987), 19-22. Konuyla ve rivayetlerle ilgili değerlendirmeler için bk. M. Hayri Kırbâşoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 128-131; Mehmet Emin Özafşar, "Polemik Türü Rivâyetlerin Gerçek Mâhiyeti", *İslâmiyât* 1/3 (1998), 20-33.

² Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 82-83.

³ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 89-90.

hepsinin birer uydurmadan ibâret görmüş, ayrıca sünnetle/hadislerle amel edenleri tekfir etmiştir.⁴

Hindistan'dan sonra benzer itirazlar Mısır'da ortaya çıkmış, hadis/sünnet karşıtı fikirler daha önce Mirzâ Bakır gibi kimseler tarafından dile getirilmiş olsa da ilk defa Tevfik Sıdkî tarafından yayımlanarak yaygın olarak tartışılmaya başlanmıştır.⁵ Dolayısıyla Ehl-i Kur'ân'ın söylemlerinden etkilenerek Mısır'da sünnet ve hadise itiraz yönelten ilk isimlerden biri Dr. Muhammed Tevfik Sıdkî'dir. Sıdkî, sünnet ve hadisin delil olması hususunda birtakım şüphelere düşmüş, şüphe ve itirazlarını öncelikle Muhammed Reşîd Rızâ'yla paylaşmıştır. Rızâ da bu konunun ilmi olarak değerlendirilmesi, itirazların cevaplandırılması ve şüphelerin giderilmesi için düşüncelerini yazarak âlimlerin dikkatine sunmasını önermiştir.⁶ Bunun üzerine Sıdkî, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdeh: ârâun ve efkârün" isimli bir makale kaleme almış, bu makale de *el-Menâr* dergisinde yayımlanmıştır. Kendisine yönelik itirazlar üzerine birinci makalenin devamı niteliğinde "el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdeh: raddun li-raddin" isimli ikinci bir makale daha kaleme alarak sünnete ve hadislere yönelik itirazlarını sürdürmüştür. Sıdkî'nin eleştiri ve itirazları oldukça yankı bulmuş, farklı âlimler cevap, itiraz ve tenkitleriyle tartışmaya katılmış,⁷ konu etrafında cereyan eden tartışmalar *el-Menâr*'da uzun müddet devam etmiştir. Yönelttiği itiraz ve iddiâlar sebebiyle Sıdkî, modern dönemlerde hadis ve sünnet karşıtı isimlerin önde gelenleri arasında zikredilmiştir.⁸

⁴ Ebu-t Tayyib Muhammed el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Beyrut: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1388/1968), 9/1821.

⁵ Rızâ, *Mecelletü'l-Menâr*, 9/7, 524-525; Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 90.

⁶ Rızâ, *Mecelletü'l-Menâr*, 9/7, 525.

⁷ Taha el-Bişrî, "Usûlu'l-İslâm: el-Kitâb- es-Sünne- el-İcmâ- el-Kıyâs", *Mecelletü'l-Menâr* 9/9 (1324-1906), 699-711; Ahmed Mansur el-Bâz, "ed-Dînu kulluhû mâ câe bihi'r-Rasûl", *Mecelletü'l-Menâr* 9/8 (1324/1906), 610-613; Şeyh Sâlih Yâfî, "es-Sünen ve'l-ehâdisu'n-nebeviyye", *Mecelletü'l-Menâr* 11/2 (1326/1908), 141-144.

⁸ Bu hususta mesela Bk. Enbiya Yıldırım, "Sünnet veya Rivayet Karşıtı Söylemlerin Tarihi", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 183. Mustafa Ertürk, "Kur'an İslam'ı Söyleminin İlmî Değeri", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 217. Mustafa Sîbâî, *İslam Hukukunda Sünnetin Yeri*, çev. Halil Kendir (İstanbul: Işık Akademi, 2009), 193-208; M. Tahir Hekim, *Sünnetin Etrafındaki Şüpheler*, çev. Hüseyin Aslan (İstanbul: Pınar Yayınları, ts.), 57-61; Mustafa Öztürk, "Dini Hükümlerin Kaynağını Kur'an ile Sınırlandırma Eğiliminin Kaynakları ve Tutarlılığı", *Dini Hükümlerin Kaynağı ve Dini Metinlerin Anlaşılması Konusundaki Çağdaş Yaklaşımlar Çalıştayı*, ed. Cengiz Kallek (İstanbul: İSAM Yayınları, 2009), 13-67. Muhittin Düzenli, "Hadise Yönelik Rasyonalist Yaklaşımlar: Ehl-i Kur'an Örneği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 101-138; Hamûd İbrahim İbrahim, *Mustafa es-Sîbâî ve cühûduhu fi's-sünneti'n-nebeviyye* (Beyrut, 1436/2017), 380-399.

Sıdkî, hadis alanında yeterince mütehassıs olmamakla birlikte, hadis ve sünnete yönelttiği itirazlar Kur'ân İslâm'ı söylemi açısından güncel bir değeri hâizdir. İleride bahsedileceği üzere Tevfik Sıdkî, her ne kadar Reşîd Rızâ'nın tenkit, cevap ve müdahaleleriyle hadis ve sünnet hakkındaki iddiâlarından ve görüşlerinden büyük oranda vazgeçmiş olsa da tartışmalar sona ermemiş, varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Zira günümüzde benzer söylemi savunan birtakım gruplar, Sıdkî ve onunla benzer anlayışta olanların ileri sürdükleri iddiâları birer argüman olarak kullanmaktadırlar.

Sıdkî, düşünce yapısı olarak Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ çizgisinde bir zattır. Zira kendisi Reşîd Rızâ'dan daima “üstadım” diyerek bahsetmektedir. Dolayısıyla Menâr ekolüne yakın bir duruş sergileyen Sıdkî'nin sünnet ve hadis karşıtı itiraz ve iddiâlarına tecdid yanlısı hareketin önde gelen isimlerinden Reşîd Rızâ'nın nasıl bir yaklaşım sergilediği oldukça önem arz etmektedir. Zira Sıdkî, kendisini “Biz Kur'âncılar” olarak nitelendirerek⁹ Kur'ân İslâm'ı olarak ifade edilebilecek bir anlayışı savunmaktadır. Dolayısıyla Sıdkî'nin makalesi ve beraberinde cereyan eden tartışmalar Reşîd Rızâ'nın hadisin güvenilirliği ve sünnet ile ilgili meselelere karşı tavrını ortaya koymasından önemlidir.¹⁰ Bu bakımdan Rızâ'nın aynı itiraz ve iddiâları paylaşıp paylaşmadığı, Sıdkî'nin iddiâ ve görüşlerini gözden geçirmesinde Sıdkî'ye etki edip etmediği veya ne oranda etkide bulunduğu vb. hususlar araştırılması gereken bir değeri hâizdir.

Rızâ, Sıdkî'nin itiraz ve iddiâlarına bigâne kalmamış, hatalı anlayış ve yaklaşımlarına dikkat çeken, kendi bilgi ve değerlendirmelerine göre doğrusunu ortaya koyan yazılar kaleme almıştır. Rızâ'nın, Sıdkî'nin itirazlarına cevap mahiyetinde kaleme aldığı yazıları, onun hadis/ sünnet anlayışı ve müdafaasına yönelik değerlendirmeler de ihtiva etmektedir. Rızâ'nın bu hususta ortaya koyduğu yaklaşım ve değerlendirmeler, günümüzde hâlâ sürdürülen hadis ve sünnet karşıtı söylem ve iddiâlar için de bir cevap niteliği taşımaktadır. Hiç şüphesiz Rızâ'nın devasa telifatında, hadis ve sünnete ilişkin ortaya koyduğu pek çok görüşü ve yaklaşımı bulunmaktadır. Nitekim son zamanlarda Reşîd Rızâ'nın da bu konudaki yaklaşımlarına yer veren Menâr ekolüne ilişkin bazı

⁹ Muhammed Tefkî Sıdkî, “el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdeh: ârâun ve efkârün”, *Mecelletu'l-Menâr* 9/7 (1324/1906), 517.

¹⁰ Daniel Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, çev. Salih Özer - Sabri Kızılkaya (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 71.

çalışmalar yapılmıştır.¹¹ Ancak tespitlerimize göre ilgili çalışmalarda Reşîd Rızâ'nın yanı sıra genel olarak modernistlerin ve Menâr ekolünün hadis ve sünnet anlayışının konu edinilmesi, Rızâ'nın Tevfik Sıdkî'ye yönelik eleştiri ve yaklaşımlarına anahatlarıyla ve kısmen değinilmesi, bilhassa Sıdkî'nin meşhur iki makalesinde ileri sürdüğü iddiâlar özelinde Rızâ'nın yaklaşımının müstakil olarak ele alınmaması, bizi böyle bir çalışma yapmaya sevketmiştir. Rızâ'nın sünnet ve hadisle ilgili tüm görüşlerine yer vermek makalenin boyutlarını aşacağından, çalışmanın konusu Rızâ'nın, Sıdkî'nin iki makalesine verdiği cevaplar ve yaklaşımlar ile sınırlandırılmıştır.

1. Tevfik Sıdkî'nin Sünnete ve Hadise Yönelik İtirazları

Reşîd Rızâ'nın konuyla ilgili değerlendirmelerine geçmeden önce, Sıdkî'nin sünnete ve hadise yönelik başlıca iddiâ ve itirazlarına değinmek isabetli olacaktır. Sıdkî tıp alanında ihtisas sahip olmasına rağmen dinî meselelere ilgi duymuş, bu alanda kendini yetiştirmiş ve görüşlerini yazarak ortaya koymuş bir şahsiyettir. O, hadis ve sünnetle ilgili dönemin fikri tartışmalarından etkilenecek, bu alanda oldukça iddiâli söylemlerde bulunmuş, ismi modern dönemlerde hadis ve sünneti reddeden isimler arasında zikredilmiştir. Böyle bir vasıfla anılmasına sebep ise bilhassa İslâm'ın sadece Kur'ân'dan ibâret olduğunu konu edinen meşhur makaleleridir.¹² Tevfik Sıdkî'yi önemli kılan, XX. yüzyılın başlarında modernleşme döneminde Mısır'da, bir başka ifadeyle İslâm dünyasında, İslâm'ı yalnız Kur'ân'dan ibâret gören bir söylemle, hadis ve sünnete yönelik ilk itirazları yönelten kimse olmasıdır. Bu da Sıdkî'nin isminin bu hususta ön plana çıkmasına yol açmıştır. Oysa onun hadis ve sünnete yönelik itirazları büyük oranda daha önce Hint altkıtasında Ehl-i Kur'ân ekolü gibi bazı ekol ve şahsiyetler tarafından ileri

¹¹ Reşîd Rızâ'nın hadis/sünnet anlayışı hakkında yapılan bazı çalışmalar için bk. Muhammed b. Ramazân Ramazânî, *Arâu Muhammed Reşîd Rızâ fı kadâya's-sünneti'n-nebeviyye min hilâli Mecelleti'l-Menâr* (Riyâd: Mecelletu'l-Beyân, 1434); Mustafa Aydın, *Neo-Selefilik Ekolünün Hadis-Sünnet Anlayışı (Reşîd Rızâ Örneği)* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018). Mustafa Aydın tarafından yapılan çalışmada Reşîd Rızâ'nın sünnet ve hadis anlayışı ortaya konulurken, Tevfik Sıdkî'nin itirazlarına yaklaşımına genel olarak ve kısmen değinilmiştir. Mahmoud Salloum, *Menâr Ekolü'nün Hadis Anlayışı* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020). Bu çalışmada Rızâ dahil genel olarak Menâr Ekolü'nün hadis ve sünnet anlayışı incelenmiş, Rızâ'nın Sıdkî'nin iddiâlarına yaklaşımına nadiren yer verilmiştir.

¹² Bk. Muhammed Tevfik Sıdkî, "el-İslâmü hüve'l-Kur'ân vahdeh: ârâun ve efkârun", *Mecelletu'l-Menâr* 9/7 (1324/1906), 515-525; a.mlf., "el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdeh: raddun li-raddin", *Mecelletu'l-Menâr* 9/12 (1324/1907), 906-930.

sürülmüştür.¹³ Sıdkî'nin hadis sahasında iddiâlı görüşlerde bulunmasını, Ehl-i Kur'ân gibi hadis ve sünnet karşıtlarının fikirlerinden ve içinde bulunduğu Menâr ekolünün tecdit anlayışı ile hadis ve sünnete akılcı yaklaşımlarından etkilenmesine bağlamak mümkündür.

Sıdkî, yazdığı ilk makalede İslâm'da yegâne kaynağın Kur'ân, dolayısıyla namazın rek'atları dahil her şeyi Kur'ân'dan tespit etmenin mümkün olduğunu ileri sürerek sünnetin ve hadislerin dinde delil olmasına itirazlarda bulunmuştur. Bu düşünceden hareketle sünnet ve hadislerin delil olmadığına -kendi düşüncesine göre- mesned teşkil edecek birtakım iddiâlarda bulunmuştur. Sıdkî'nin bu hususta ileri sürdüğü itirazlar, büyük oranda Ehl-i Kur'ân ekolünün iddiâlarıyla benzerlik arz etmektedir. Sıdkî'nin söz konusu iddiâları arasında; Hz. Peygamber'in hadisleri yazdırmadığı ve hadislerin geç dönemlerde yazıldığı, Allah'ın sünneti ve hadisleri korumayı garanti etmediği, Kur'ân'da hiçbir şeyin eksik bırakılmadığı ve Kur'ân'ın tek başına yeterli olduğu, Kur'ân'ı anlamak için sünnetin ve hadislerin beyânına ihtiyaç olmadığı, Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında hüküm koyamayacağı, sünnetin Hz. Peygamber döneminde yaşayanlara hâs olduğu, haber-i vahidlerin zan ifade edip zannın dinde zemmedildiği, dinin bir kısmının Kur'ân'la, bir kısmının sünnetle sabit olamayacağı vs. şeklinde itiraz ve iddiâlar bulunmaktadır.¹⁴

Burada Rızâ'nın, Sıdkî'nin itirazlarına ve iddiâlarına nasıl yaklaştığı ve bu tür tartışmalı konularda nasıl bir hadis ve sünnet anlayışına sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. Reşîd Rızâ'nın Tefvîk Sıdkî'nin İtirazlarına Yaklaşımı

Tefvîk Sıdkî'nin *el-Menâr*'da yayımlanan “el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdeh: ârâun ve efkârun” isimli ilk makalesinin devamında Reşîd Rızâ, Sıdkî'nin yazısını değerlendiren kısa bir açıklamada

¹³ Bu hususta Bk. Düzenli, “Hadise Yönelik Rasyonalist Yaklaşımlar: Ehl-i Kur'an Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 101-138

¹⁴ Sıdkî'nin iddiâları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sıdkî, “el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdeh: raddun li-raddin”, 913. Sıdkî'nin hadis ve sünnet anlayışı hakkında Halil İbrahim Yıldız tarafından bir tez hazırlanmış, ancak çalışmada sünnete yönelttiği itirazların tenkit ve değerlendirilmesine yer verilmemiştir. Bk. Halil İbrahim Yıldız, *Muhammed Tefvîk Sıdkî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı* (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018). Tefvîk Sıdkî'nin iddiâları, tarafımızdan sunulan bir tebliğde değerlendirilmiştir. Bk. Muammer Bayraktutar, “Modernleşme Sürecinde Sünnete/Hadise İtirazlar: Tefvîk Sıdkî Örneği” (Uluslararası Günümüzde İslami İlimler Algısı Sempozyumu I “Sünnet Algısı”, Bayburt, 2021), 320-336.

bulunmuştur. Rızâ, Sıdkî ile arkadaşı Dr. Abduh İbrahim'in meseleyi kendisiyle müzakere ettiklerini, Sıdkî'ye görüşlerini ve iddiâlarını *el-Menâr*'da âlimlerin dikkatine sunmasını önerdiğini, Ezher ulemâsını da bu meselede gerçeği delilleriyle açıklamaya ve şüpheleri ortadan kaldırmaya davet ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca Rızâ, âlimlerin bu hususta yaptıkları açıklamalara veya sükut etmelerine baktıktan sonra esas değerlendirmelerini yapacağını ancak Sıdkî'nin namaz konusundaki sözlerine hemen cevap vereceğini belirtmektedir. Rızâ'ya göre, Sıdkî'nin en aykırı ve şâz görüşü, namazın rek'atlarına ilişkin görüşleri ve iddiâlarıdır.¹⁵ Nitekim Sıdkî, Kur'ân'daki korku namazını esas alarak, iki rek'attan fazla farz namazın bulunmadığı şeklinde birtakım itiraz ve değerlendirmelerde bulunmuştur.¹⁶ Rızâ'ya göre bu tamamen hatalı bir yaklaşımdır. Zira Kur'ân nassıyla sabit olduğu üzere Hz. Peygamber (sas) sözü ve fiili ile vahyin mübeyyinidir. Hz. Peygamber'den tevatüren sabit olan ve kesinlik ifade eden bilgiye göre farz kılınan namaz, bugün bütün müslümanlar tarafından farz olarak kabul edilen namazdır. Bu itibarla Sıdkî'nin, farz olan namazın iki rek'at olduğu şeklindeki iddiâlarını açıklarken sünnetten müstağni kalması kabul edilemez.¹⁷

256 | db

Sıdkî, Tâhâ el-Biştirî tarafından birinci makalesine yöneltilen tenkitler üzerine¹⁸ ikinci makalesini kaleme alarak, bir taraftan Biştirî'ye cevap verirken, diğer taraftan itiraz ve iddiâlarını sürdürmüştür.¹⁹ Rızâ, Sıdkî'nin bu ikinci makalesinin akabinde meseleyi daha geniş ele alıp itirazlarını değerlendirmek üzere "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne"²⁰ ve "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale"²¹ başlıklı yazılar kaleme almış ve yaklaşımlarını ortaya koymuştur.

2.1. Sünnetin Husûsîliği ve Umûmîliği

Sıdkî'nin ileri sürdüğü iddiâlardan biri, sünnetin Hz. Peygamber'in döneminde yaşayanlara mahsus olduğu, sonradan gelenler için bağlayıcı olmadığı yönündeki iddiâsıdır.

¹⁵ Rızâ, *Mecelletü'l-Menâr*, 9/7, 524-525.

¹⁶ Sıdkî, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdeh: ârâun ve efkârün", 517-520.

¹⁷ Rızâ, *Mecelletü'l-Menâr*, 9/7, 525.

¹⁸ Biştirî, "Usûlu'l-İslâm: el-Kitâb- es-Sünne- el-İcmâ- el-Kıyâs", *Mecelletü'l-Menâr* 9/9 (1324-1906), 699-711.

¹⁹ Sıdkî, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdeh: raddun li-raddin", 906-930.

²⁰ Bk. M. Reşîd Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", *Mecelletü'l-Menâr* 9/12 (1324/1907), 925-930.

²¹ M. Reşîd Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", *Mecelletü'l-Menâr* 12/9 (1327/1909), 693-699.

Rızâ'ya göre tartışmanın özü esasında “İslâm, bütün insanlık için sadece Kur’ân’dan ibâret umumî bir din midir, yoksa Peygamberimiz Muhammed’in (sas) din olarak bildirip ortaya koyduklarının tamamı mıdır?”²² sorusunda toplanmaktadır. Rızâ, öncelikle Sıdkî'nin, birinci makalesinde namazın rek’atları ile zekat miktarları meselesinden sonra bu soruya cevap verdiğiğine işaret etmektedir. Sıdkî cevabında, bu iki meselenin mütevatir olduğunda şüphe bulunmadığını, esas tartışma konusunun, Kur’ân’da zikredilmese dahi Peygamber’in (sas) yaptığına ve emrettiğine dair ondan mütevatir olarak sabit olan her şeyin, bütün zaman ve mekanlarda ümmet üzerine vacip olup olmadığıdır. Sıdkî, kendi kanaatine göre bunun farz olmadığını ileri sürmüştür.²³ Sıdkî'ye göre bunlar, sadece Hz. Peygamber döneminde yaşayan müslümanlara has olup, sonradan gelen müslümanlar için bağlayıcı değildir.²⁴ Ayrıca Sıdkî, Kur’ân’la amel edenin Müslüman olacağını ve sünneti öğrenmeye ihtiyacı kalmayacağını ileri sürmüştür. Zira ona göre sünnet, geçici (muvakkat) bir şeriattir.²⁵ Bu sebeple Rızâ, Sıdkî'nin karşılaştığı, ortaya koymaya ve müdafaa etmeye çalıştığı en büyük kural dışı ve aykırı yönünün, sünnetin dinin asıllarından olmadığına ilişkin kendisine şüphelerin âriz olması ve uzun süre İslâm’ın sadece Kur’ân’dan ibâret olduğu fikriyle yetinmesi olduğunu ifade etmektedir.²⁶

Rızâ'ya göre, Sıdkî'nin, Peygamber’in sünnetinin sadece kendi döneminde yaşayanlara has olduğuna ilişkin iddiâsının bir temeli yoktur. Her akıl ve insaf sahibi kişinin tartışmasız kabul edeceği apaçık gerçek; Peygamber tarafından dinde yapılması emredilen her şeyin, ona inananlar tarafından kabul edilmesinin Peygambere iman etmenin bir gereği olmasıdır. Eğer Peygamber sadece belirli bir kavme gönderilseydi, bu hükümler yalnız onlara vacip olurdu. Belirli bir kavme gönderilmemesi durumunda, Peygamberin davet ettikleri kime, ne zaman ulaşırsa, bu hükümler ulaştığı anda onlara da vacip olur. Peygamberimiz Muhammed’in (sas) kendi döneminde yaşayan Arap olan ve olmayan dahil, kıyamete kadar gelecek bütün insanlığa gönderildiği apaçık bir gerçek olup, hiç kimse bunu tartışma konusu

²² Rızâ, “el-İslâm hüve'l-Kur’ân ve's-Sünne”, 925.

²³ Rızâ, “el-İslâm hüve'l-Kur’ân ve's-Sünne”, 925. Tefvik Sıdkî'nin sözü için Bk. Sıdkî, “el-İslâm hüve'l-Kur’ân vahdeh: ârâun ve efkârun”, 517.

²⁴ Sıdkî, “el-İslâmü hüve'l-Kur’ân vahdeh: ârâun ve efkârun”, 517, 522, a.mlf., “el-İslâm hüve'l-Kur’ân vahdeh: raddun li-raddin”, *Mecelletu'l-Menâr* 9/12 (1324/1907), 913, 919-920.

²⁵ M. Reşid Rızâ, “Tercemetü't-tabib Muhammed Tefvik Sıdkî”, *Mecelletu'l-Menâr* 21/9 (1338/1920), 491.

²⁶ Rızâ, “Tercemetü't-tabib Muhammed Tefvik Sıdkî”, 491.

yapamaz. Bu da, tahsise delâlet eden bir delil olmadıkça Peygamberin dinin emri olarak getirdiği her şeyin, bütün zaman ve mekanlarda kendilerine gönderilen insanların tamamına tevcih edilmiş olmasını gerektirir.²⁷ Şu halde Rızâ'ya göre, Peygamberlerin dinin gereği olarak bildirdiklerinin kabul edilmesi imanî bir zorunluluktur.

Rızâ, imânî zorunluluk şeklindeki bu temel esasa bir ilke daha eklemekte ve bu durumda artık Sıdkî'nin de bu hususta bir şüphesinin kalmayacağını ifade etmektedir. O da; Peygamber dinde bir şey emrettiğinde, bunu ondan doğrudan alanların tamamının, bunu bütün mükellefler için umumî görüp, sonra da Peygamber'in bunu sadece kendilerine ya da dil ve vatan gibi kendileriyle ortak özelliğe sahip olanlara has olarak emrettiği şeklinde anlamaları ve akıllarından geçirmelerinin düşünülmemeyeceğidir. Zira böyle bir şey tasavvur olunamaz. Bu takdirde Peygamber'in tebliğ ve beyânda eksiklik yaptığı ve ihmâlkârlıkta bulunduğu anlamına gelir ki bunu hiçbir Müslümanın câiz görmesi mümkün değildir.²⁸ Rızâ'ya göre işte bu iki esas (imani zorunluluk ve dini hükümlerin sadece ilk muhataplara hâs olduğu şeklinde anlaşılmasının doğru olmaması), iki temel ilke olarak takdir edildiğinde, bunlar dinde zaruri olarak bilinen ve ilk dönem neslinin üzerinde icmâ ettiği her şeyin İslâm'dan olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bunu terk eden Müslüman olarak kabul edilmez.²⁹ Bir bütün olarak Kur'ân ve beş vakit namaz da bunlardandır.³⁰ Şu halde Rızâ'ya göre dinde zaruri olarak bilinen ve ilk nesillerin üzerinde icmâ ettiği her husus İslâm'dandır ve bunların reddi asla mümkün değildir. Bunların dışında kalanlar icthad konusudur. Ancak sabit/sahih olması durumunda bunlara da uyulması gerekir. Zira ona göre, *kime Hz. Peygamber'den, üzerinde icmâ edilmeksizin dinde zaruri olarak bilinen bir şey ulaşır ve de kendi kanaatine göre sabit olursa, o şeyi dinden kabul etmesi o kimseye vacip olur. Yine kim bir müctehide güvenir ve onun katında Peygamber'den sabit bir şeyin olduğu bilgisini öğrenirse, o şeyi dinden sayması da yine o kimseye vacip olur.*³¹ Kısacası Rızâ'ya göre sübutu sabit olan hususlar da dinden olup uyulması vaciptir ve bunlar üzerinde icmâ bulunması da zorunlu değildir. Ona göre,

²⁷ Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", 926.

²⁸ Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", 926.

²⁹ Rızâ'nın bununla üzerinde icmâ bulunan mütevatir haberlerin inkârını kastettiği anlaşılmalıdır. Nitekim Sıdkî de ileride bahsedileceği üzere mütevatir haber ve sünnetlerin dinde delil olduğunu kabul ve itiraf etmiştir. Bunda Rızâ'nın bu tür açıklama ve görüşlerinin etkili olduğu anlaşılmalıdır.

³⁰ Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", 926.

³¹ Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", 926, 928.

Sıdkî'nin bu hususu dikkate alması durumunda, İslâm'ın aslına ilişkin aykırı/şâz görüşleri sona erer. Aynı zamanda Peygamber'den Kur'ân dışında nakledilenler ile Müslümanların ondan amel olarak aldığı, dinde zarurî olarak biliniş de icmâ derecesine ulaşmayanlar hakkındaki sorun ve işkâlleri de azalır. Zira bunların dışında kalan ve ictihadla ulaşılan her şey, ilk dönemlerde yaygınlık arz eden birer durumdan ibârettir.³²

Rızâ'ya göre dinde zarurî olarak bilinen, üzerinde icmâ edilen hususların furûdaki en açık örneği; sayıları, vakitleri ve rek'atları ile beş vakit namazdır. Sahabenin tamamının, kıyamete kadar İslâm'a girecek bütün insanlara bu keyfiyet ve sayıyla namazın farz kılındığı şeklinde Peygamber'i (sas) anladıkları hususunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Namaz hususunda tabiûnun da sahâbeneden alıp öğrendiği, insanların da üzerinde uygulayageldikleri yine budur. Eğer bunda bile bir şüphe mümkün olursa, o halde geçmişe dair her şeyden şüphe etmek gerekir.³³ Eğer Sıdkî'nin bu tür en temel konularda ileri sürdüğü şüpheli yaklaşım kabul edilirse, bin dört yüz kusur yaşanan İslâm'ın reddi ve bütün bir tarihî süreç batıl ve safsata üzerine inşa edilmiş gibi bir duruma yol açar. Ayrıca bu durum vahyin aktarıldığı ilk kuşağın vahyi doğru anlamadığına ve İslâm'ın asla doğru düzgün anlaşılmadığına ve yaşanmadığına delâlet eder ki bunun kabulü mümkün değildir.³⁴ Bu sebeple Rızâ'ya göre Sıdkî'nin Kur'ân'dan korku namazını/salâtu'l-havf delil getirerek farz olan namazın iki rekat olduğuna dair iddiâsının bir temeli yoktur. Zira dinlerde ve şeriatlerde genel kaideler ve yasalar insanların ekseriyetle ve çoğunlukla üzerinde buldukları hal dikkate alınarak vaz' edilir. Nadir ve zarurî haller dikkate alınarak vaz' edilmez. Kezâ ruhsatlar, asıl olan kaideler ve genel hükümler üzerine kıstas olarak kabul edilmez. Bu itibarla korku halinde kılınan namazın, genel ve çoğunluk durumunu ifade eden emniyet halindeki namazın farziyetine mesned teşkil etmesi mümkün değildir. Kur'ân, ne emniyet ne de korku hallerinde namazın rek'atlarına işaret etmediğinden, bu hususta sünnete uymak zaruridir. Dolayısıyla Sıdkî'nin amelî sünnetlerle delil getirmeyi benimsemesi durumunda, namazın keyfiyetinde ve adedinde diğer Müslümanlara tabi olması kendisine vacip olur. Zira Müslümanlar, bu hususta Rasulullah'a ittiba etmişlerdir. Allah *"O hâlde, Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Resûlüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona ittiba edin ki doğru*

³² Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", 926.

³³ Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", 927.

³⁴ Enbiya Yıldırım, *Kur'an Biz'e Yeter Söylemi* (Ankara: Takdim Yayınları, 2019), 37-38.

*yolu bulasınız*³⁵ âyetinde müslümanlara Rasulullah'a ittiba etmeyi emretmiştir. Allah'ın bütün insanlara hitap ettiği bu umûmi emir, sadece Araplara has olmayıp bütün insanları kapsayan mutlak bir emir ve hükümdür.³⁶ Rızâ, Sıdkî'nin 'Evet, Peygamber'e ittiba farzdır. Ancak her kavmin kendisine davet edilene ittiba etmesi gerekir. Peygamber zamanındaki Araplar Kitab ve sünnete davet edilmiş, diğer insanlar ise sadece Kitab'a davet edilmiştir' şeklindeki itirazına da cevap vermiştir. Rızâ'ya göre davette böyle bir ayırım yapmanın bir delili yoktur. Zira sünnet, Peygamber'in (sas) hidayette ve Kur'ân'la hidayete çağırmadaki siretinden başka bir şey değildir. O, insanların Kur'ân'ı en iyi bilen ve yaşayış olarak onların en iyi ve en güzel olanıdır.³⁷ Sonuç olarak Rızâ'ya göre sünnet Hz. Peygamber'in hayatında Kur'ân'ın pratik tatbikinden ve beyânından ibârettir. Bu sebeple İslâm dini asıl olarak Kur'ân ve sünnetten ibârettir.

2.2. Dinin Kur'ân ve Sünnetle Sübûtu

Tevfîk Sıdkî'nin sünnete ve hadise yönelik bir diğer menfî yaklaşımı, dinin bir kısmının Kur'ân'la, bir kısmının sünnet ve hadisle sabit olmasına itirazda bulunmasıdır.³⁸ Rızâ, Sıdkî'nin bu itirazına katılmayarak sünnetin önemine ve işlevine dikkat çekmektedir. Zira din ta'lim ve terbiyeden ibârettir. Allah Teala Peygamber'i (sas) *"Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik"*³⁹ şeklinde tavsif etmiştir. Ta'lim; âyetleri, Kitab'ı ve vahyin sırları ve felsefesi olan hikmeti öğretmekle gerçekleşir. Tezkiye, bir başka ifadeyle terbiye sünnetle olur. Sünnet, Peygamber'in hidayette ve kendisinde gözetilen hikmeti gerçekleştirecek tarz üzere Kur'ân'la amel etmede izlediği yoldan müteşekkildir. Bu sebeple Allah Teala *"Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır"*⁴⁰ buyurmuştur. Âyetteki 'üsve'/teessî, Peygamber'i siretinde ve uygulamalarında örnek almak demektir.⁴¹

Sıdkî'nin "Şayet sünnete uymak farz/vacip ve dinin ikinci yarısı olsaydı, Peygamber ve ashâbı, herhangi bir tartışma ve ihtilâf

³⁵ el-A'râf 7/158.

³⁶ Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", 927-928.

³⁷ Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", 928.

³⁸ Sıdkî, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdeh: ârâun ve efkârün", 515.

³⁹ el-Bakara 2/151.

⁴⁰ el-Ahzâb 33/21.

⁴¹ Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", 928-929.

bulunmaksızın Kur'ân'ın ulaştığı gibi onun da bize ulaşması için muhafaza ederdi. Aksi halde Allah Teala, bizim zanla kullukta bulunmamızı murad ederdi. Oysaki Allah katında zannın bir değeri bulunmamaktadır"⁴² şeklindeki itirazına Rızâ şöyle cevap vermektedir: "Selefin ve bizim örfümüzde sünnetin, Peygamber'in (sas) ve ashâbının, namazın ve haccın keyfiyeti gibi konularda sürekli yaptıklarını ifade etmesinden başka bir anlamı yoktur. Bunlar bize, sünnetin tamamını kuşkuyla kılan bir tartışma ve ihtilâftan uzak bir şekilde ulaştırmıştır. Fıkıh âlimlerinin rükû ve secdelerde okunacak duâ ve zikirlerin hükmünde ihtilâf etmeleri, Peygamber ve ashâbının uygulamasının bu şekilde cereyan edip etmediğine ilişkin namazın aslına dayalı bir ihtilâf değildir."⁴³ Rızâ'ya göre sünnette, Kur'ân'da aslı olmayan bir şey bulunmamaktadır. Sünnetin sahibinin ahlâkı Kur'ân'dan ibârettir.⁴⁴ Kur'ân'la amel ederken sünnetten müstağni kalınamaz. Bir kimsenin kendisini Peygamberin örnek ve model olmasından müstağni görmesiyle, sünnetten müstağni görmesi arasından herhangi bir fark yoktur. Bu ise Kur'ân'ın yolundan sapmak ve nassını/hitâbını göz ardı etmek demektir.⁴⁵ Müslümanların birliğinin gerçekleştirecek olan da Kur'ân ve sünnettir.⁴⁶ Netice olarak Rızâ'ya göre, Peygamber'den itibaren dinde amel edilerek tevarüs eden sünnetler dinde hüccet ve asıl olup, aksi görüşlerin kabulü mümkün olmadığı gibi geçerli bir vasfı da hâiz değildir.

Rızâ, bu görüş ve yaklaşımlarıyla Sıdkî'nin amelî olanlar dahil toptancı bir anlayışla sünnetin hüccet değerine itirazda bulunmasını doğru bulmamaktadır. Rızâ'ya göre amelî olarak intikal eden sünnetlerin hüccet oluşunda bir problem bulunmamaktadır. Ona göre bu noktada geriye tartışma konusu olan sünen-i akvâl olarak nitelendirilen hadislerin⁴⁷, özellikle ilk dönemlerde (sadr-ı evvel) üzerinde bir tartışma bulunmayan, amelle uyulan sünnetler şeklinde olmasa bile yine de bunlar din ve genel bir şeriat mıdır?' sorusu kalmaktadır. Rızâ cevap olarak şöyle demektedir: "Eğer bu soruya 'evet' dersek, bu durumda bize varit olacak en büyük şüphe; konuyla ilgili bir şey yazmadan önce Sıdkî'nin bizimle müzakeresinde de ona

⁴² Sıdkî, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdeh: raddun li-raddin", 912.

⁴³ Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", 929.

⁴⁴ el-Kalem 68/4. Ayrıca bk. Ebu'l-Hasen Müslim b. el-Haccac, *el-Müsnedu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbaki (Beyrut: Dâru İhyai't-turasi'l-Arabî, ts.), Salâtu'l-musâfirîn 139 (746).

⁴⁵ Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", 929.

⁴⁶ Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", 930.

⁴⁷ Sünen-i akvâl ifadesiyle genel olarak âhâd hadislerden kavli olanlar kastedilmektedir.

söylediğimiz gibi, Peygamber'in Kur'ân dışında bir şey yazmaktan nehyetmesi, sahâbenin hadis yazmaması, halifeler başta olmak üzere âlim ve önderlerinin hadis rivâyetine önem vermemesi, aksine onlardan bundan yüz çevirdiklerinin nakledilmiş olmasıdır. İlim ehlinde pek çok kimseye hadis yazımının yasaklanması hakkındaki görüşünü sorduğumuzda, onlardan ancak bazıları Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Sahih-i Müslim Şerh'i*nde verdiği cevabı verdiler. Bu ise taklidi arkalarına atan bu asrın insanları için ikna edici cevap olmaktan uzaktır."⁴⁸ Rızâ bu meselede din âlimlerine cevap vermelerini ve ilimlerini gizlememelerini teklif etmektedir.⁴⁹

Rızâ, esasında sübutu halinde hadislerin/sünen-i akvâl dinde delil olamayacağı görüşünde değildir. O, yukarıdaki sözleriyle bir anlamda hadislerin delil olmasına mani teşkil edecek bir takım şüphelerin doğmasına yol açacak olan yukarıda bahsedilen soru/nların geride soru işareti bırakmayacak ve şüpheleri izale edecek şekilde günümüz insanına izah edilmesinin önemine dikkat çekmektedir. Bu sorunların odağında ise hadislerin yazımı meselesi bulunmaktadır. Burada öncelikle Nevevî'nin konuyla ilgili değerlendirmelerine yer vermek isabetli olacaktır. Nevevî, şerhinde iki yerde bu meseleye değinmektedir. Nevevî, Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin rivâyet ettiği Hz. Peygamber'in "*Benden bir şey yazmayın. Kim benden Kur'ân'dan başka bir şey yazmışsa onu silsin. Benden hadis rivâyet edin, zararı yok. Her kim benim üzerimden kasden yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazır olsun*"⁵⁰ hadisini şerh ederken Kadı İyâz'ın (ö. 544/1149) değerlendirmelerine yer vermektedir. Kadı İyâz'a göre, bu meselede sahabe ve tabiîn arasında pek çok ihtilâf meydana gelmiş, birçokları hadis yazmayı kerih görürken ekseriyeti yazılmasına cevaz vermiştir. Sonraları ise hadis yazımının cevâzı hususunda Müslümanlar ittifak etmiş ve ihtilâf ortadan kalkmıştır. Nevevî, Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin rivâyet ettiği hadisin maksadının ihtilâflı olduğunu belirterek, bazılarına göre bu yasağın ezberine itimad edilen, yazdığı takdirde ezberlememesinden endişe edilenlere yönelik olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda yazmaya izin veren hadisler, ezberine itimad edilmeyen kimselere haml olunmuştur. Nitekim "*Ebu Şah için yazın*"⁵¹ hadisi, Hz. Ali'nin Sahifesi,

⁴⁸ Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", 929-930.

⁴⁹ Rızâ, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne", 930.

⁵⁰ Müslim, "Zühd", 72.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Muhammed Züheyr en-Nâsir (Dâru tavki'n-necât, 1422/2002), "Lukata", 7, "Diyât" 8; Müslim, "Hac", 447-48,

içinde ferâiz, sünen ve diyetlerin yer aldığı Amr b. Hazm'ın Kitabı, Hz. Ebubekir'in Enes'i Bahreyn'e gönderirken ona yazdığı içinde zekâtla ilgili bilgilerin bulunduğu mektubu, Ebu Hureyre'nin, Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın hadisleri yazdığını, kendisinin yazmadığını ifade eden hadisi⁵² gibi rivâyetler, hadis yazımına izin verildiğini gösteren nakiller kabilindedir. Bazı âlimlere göre yasak hadisleri, izin hadisleri ile neshedilmiştir. Yazım yasağı, Kur'ân'la karışır endişesinden dolayıldı. Bu endişe zail olunca hadislerin yazımına izin verilmiştir. Bazılarına göre ise hadisin yazılmasının yasaklanmasında maksat, hadisle âyeti bir sahifeye yazmaktır. Okuyan kimsenin aynı sayfada yer alan âyet ve hadisi birbiriyle karıştırmaması için, Kur'ân ile hadisin aynı sayfaya yazılması yasaklanmıştır.⁵³

Rizâ, hadislerin yazım yasağına ilişkin Nevevî'nin bu minvaldeki açıklama ve değerlendirmelerini yeterli bulmamaktadır. Oysa hadislerin yazımı hususunda ileri sürülen şüpheler, kavli hadislerin delil olmasına engel teşkil edecek bir mahiyet arz etmemektedir. Zira Hz. Peygamber'in bir sözünün delil ve huccet olması için mutlaka yazılı olması zorunlu değildir. Rasulüllâh, hadislerinin bizatihi başkalarına iletilmesini talep ederek teşvikte bulunmuş⁵⁴, hadisleriyle amel edilmesinde şifâhî nakli yeterli bulmuştur. Yazım yasağının dâimî ve genel bir yasak olduğunu söylemek mümkün değildir. Sahabe ve tabiûnun Hz. Peygamber'e âdiyetinde şüphe duymadıkları⁵⁵ hadislerle yazılı olmasa dahi amel ettikleri bir vâkiadır. Ayrıca hadislerin bizatihi sahabe ve tabiûn tarafından yazıldığı da bir başka realitedir.⁵⁶ Kezâ sahabe ve tabiûnun tamamı hadis yazımı konusunda ortak bir yaklaşıma sahip değildir. Hadis yazımına olumsuz tutum sergileyenler olduğu gibi olumlu bir yaklaşım sergileyenler de vardır ve bunlar çoğunluğu

⁵² Buhârî, "İlim", 39.

⁵³ Ebû Zekerıyya Yahya b. Şeref, en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsî'l-arabî, 1392), 1/244-245, 18/129-130.

⁵⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût - M. Kâmil Karabellî (Dimaşk: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009), "İlim", 10; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-garbi'l-arabî, 1418/1998), "İlim", 7; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb vd. el-Arnaût (Dimaşk: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009), "Sünne", 12, 18.

⁵⁵ Sahabe döneminde hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyeti ile ilgili tartışmalar için bk Abdulvahap Özsoy, *Hadis Tenkidi* (İstanbul: Beka Yayınları, 2021).

⁵⁶ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî ve târihi tedvînih* (el-Mektebu'l-İslâmî, 1400/1980), 71-143; Abdullah Aydınlı, "Hadis Rivayetinde Yazımın Kullanımı ve Güvenilirliği", *Sünnetin Dindeki Yeri* (İstanbul, 1995), 307-320; Mehmet Sait Toprak, "Hadislerin Rivâyeti ve Korunmasında Şahsî Kayıtlar", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 8/2 (2008), 101-126.

oluşturmaktadır. Yine hadis yazımına olumsuz yaklaşanlardan, hadis yazımına müspet baktıklarını ifade eden sözler ve uygulamalar da kaynaklarda yer almaktadır. Hadis yazımına menfî yaklaşan sahabe ve tabiûnun, Allah'ın kitabının geri planda kalacağı, kendi görüşlerinin hadislerle karıştırılabileceği gibi bazı endişeleri bulunmaktadır. Sahabe ve tabiûn neslinin yaşadığı ilk asırda Arap yazısı henüz gelişmediğinden ve yazı malzemeleri yeterli olmadığından onlardan bazıları hadis yazımına menfî yaklaşmışlardır. Ancak yazının ve yazanın güven verdiği durumlarda ise hadis kitâbetine müspet bir yaklaşım sergilemişlerdir.⁵⁷ Ayrıca çokça hadis rivâyet etmekten sakındıran halifelerin bizatihi kendilerinin de hadis rivâyet etmeleri, onların hadise ve hadis rivâyetine yönelik olumsuz bir duruşa sahip olmadıklarının açıkça ortaya koymaktadır. Onların çokça hadis rivâyet edilmesine zaman zaman sıcak bakmamaların temelinde de Kur'ân'ın ihmâli, Hz. Peygamber'e yalan isnad etme korkusu gibi birtakım düşünce ve endişeler bulunmaktadır.⁵⁸

264 | db

Şu halde Rızâ'nın ileride belirtileceği üzere, bir taraftan sübutu halinde kavli/âhâd hadislerin hüccet olduğunu ifade ederken, diğer taraftan hadislerin yazımı konusunda net bir tutum ortaya koyamadığı anlaşılmaktadır. Sıdkî ise bazı görüşlerinden sonradan rücu ederek, Hz. Peygamber'in sadece amelî beyânının delil olduğunu kabul etmiş, fakat Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in kavli beyânına ihtiyacı bulunmadığını iddiâ ederek kavli sünnetlerin/âhâd hadislerin delil teşkil etmesine yönelik itirazını sürdürmüştür. O, özellikle Kur'ân ile hadislerin sübut ve mahiyet gibi birçok yönden farklılık arz ettiğini, Kur'ân'ın anlamının açık olup Peygamber'in kavli sünnetiyle Kur'ân'ı açıkladığını söylemenin bir anlamı bulunmadığını ileri sürmektedir. Ona göre Allah Teala'nın "*İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak için ve düşünüp anlaşılar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik.*"⁵⁹ âyeti amelî beyânı da içine almakta olup, âyette kavli beyânın kastedildiği doğru değildir. Amelî beyân da Kitaptakileri açıklamak ve fülle tasvir etmekle sınırlıdır.⁶⁰

⁵⁷ Bu hususta geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Sait İnan, *Hicri Birinci Yüzyılda Hadis Kitabeti - Hz. Peygamber Sonrası* (Konya: Hikmetevi Yayınları, 2021).

⁵⁸ Mustafa Karataş, "Hadis Rivayeti Karşısında Sahâbenin Tutumu", *Diyanet İlmî Dergi* 36/1 (2000), 5-18. Hz. Ömer'in meselâ Ebû Hureyre'ye müdahalesi doğrudan hadis rivayetine değil, yapılan rivayetin yöntem, usul ve tarzına matuftur. Geniş bilgi için Bk. Abdulvahap Özsoy, "Ebû Hureyre'ye Yönelik İksârü'l-Hadis Eleştirisine Farklı Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 239-255.

⁵⁹ en-Nahl 16/44.

⁶⁰ Sıdkî, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdeh: raddun li-raddin", 922-925.

Rızâ, Sıdkî'nin bu itirazını yerinde bulmamış, Peygamber'in (sas) söz ve fiili ile Kur'ân'ın mübeyyini olduğunu ifade ederek tafsîl, tahsîs ve takyîdin bu beyânın kapsamı dahilinde yer aldığına dikkat çekmiş, ancak Kur'ân'ın hükümlerinden bir hükmü iptal etmenin buna dahil olmadığını belirtmiştir.⁶¹ Dolayısıyla Rızâ'nın bu değerlendirmeleri oldukça isabetli olup, Sıdkî'nin kavî hadislerle yönelik bu tür itirazlarının hiçbir açıdan vâkıyla ve gerçeklerle bağdaşır bir yönü bulunmamaktadır. Zira Hz. Peygamber'in ilk muhatapları sahabenin, Hz. Peygamber'in sadece amelî beyânlarını dikkate alıp kavî beyânlarını dikkate almadıkları gibi bir durum asla söz konusu değildir. Kezâ kaynağı itibarıyla Hz. Peygamber'e ait olduktan sonra onun kavli/sözü ve amelî/fiili arasında bir ayırım yapmanın bir manası bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'den ashâbına kendi fiillerine tabi olup sözlerine tabi olmamasını emrettiğine dair bir beyân asla vaki değildir. Bu itibarla sahabe ve tabiûnun kavî sünnetlerden müteşekkil Hz. Peygamber'in hadislerini yazmaları, rivâyet etmeleri ve tedvin faaliyetlerinde bulunmaları bunların delil olmasının en büyük kanıtıdır.

Buna rağmen Rızâ'nın ilk başlarda kavî hadisler hakkında çekinceli bir tavır sergilemesi, Ebû Reyze gibi bazı isimlerin onun da bunları delil olarak görmediği şeklinde değerlendirmeler yapmasına yol açmıştır. Ancak Mustafa Sıbâî (ö.1964), Ebû Reyze'nin dinin Kur'ân'dan ve amelî sünnetle gelenlerden ibâret olduğu, bunların dışında kalan sözlü sünnetlerin (hadislerin) amelî gerektirmediği şeklindeki görüşünü Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ'ya dayandırmasına itiraz etmiştir. Sıbâî'ye göre, Abduh'un hadis bilgisi yetersiz olduğundan kendisinden Ebû Reyze gibilerin dayanak olarak alacağı görüşler sadır olmuştur. Ancak bu durum Rızâ için geçerli değildir. Zira Rızâ, ilk başlarda hadis bilgisi yetersiz olsa da, ıslah çalışmalarını üstlendikten sonra hadis bilgisi artmış, Ezher âlimlerinin sünnet ilimlerini ihmâl etmeleri üzerine Mısır'da sünnet bayrağının taşıyıcısı ve âlimlerin kavî sünnete en sıkı sarılanı haline gelmiştir.⁶² Dolayısıyla Rızâ'nın ilk başlarda kavî sünnetler konusunda farklı bir yaklaşım içinde olsa da zaman içinde müsbet manada bir değişim geçirdiği anlaşılmaktadır.⁶³ Rızâ'nın tefsirinde ve yazılarında sahih olarak nitelendirdiği hadislerle yer vermiş olması

⁶¹ Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", 698.

⁶² Sıbâî, *İslam Hukukunda Sünnetin Yeri*, 53-54.

⁶³ Reşîd Rızâ'nın ilk başlarda kavî hadislerle mesafeli bir tutum sergilediği halde, zamanla kavî hadislerin hucuyetini kabul ettiğine ilişkin olarak ayrıca Bk. Ramazânî, *Ârâu Muhammed Reşîd Rızâ fî kadâya's-sünneti'n-nebeviyye min hilâli Mecelleti'l-Menâr*, 122-124.

bunu teyit etmektedir. Dolayısıyla Rızâ, hadis ve sünnete ilişkin meselelerde çoğu noktada Sıdkî'yle hemfikir değildir.⁶⁴ Nitekim Rızâ'nın, sadece amelî sünnetleri kabul edip sened ve metinleri sahih olan, Peygamber'den sabit kavî hadisleri reddeden kişi ve grupları bid'at ehli olarak değerlendirmesi de⁶⁵ kendisinin kavî hadislere müspet baktığının bir delilidir.

2.3. Âhâd Hadislerin Hüccet Oluşu

Sıdkî âhâd hadislerin dinde hüccet oluşuna hem amel hem de bilgi değeri açısından bir takım itirazlarda bulunmuştur.

2.3.1 Âhâd Hadislerin Amel Değeri

Tevfik Sıdkî, kavî sünnetler olarak isimlendirdiği âhâd hadislerin dinde delil olması hususunda yeterince ikna olmamış ve bu hususta itirazlarını sürdürmüştür. Ancak Rızâ, hadislerin yazımı meselesindeki tutumuna rağmen âhâd hadislerin hüccet oluşunda Sıdkî'nin itirazlarına katılmamaktadır. Ona göre, Hz. Peygamber'in (sas) dinle ilgili olarak açıkladığı ve ortaya koyduğu her söz, fiil ve takrir, kendi nezdinde sabit/sahihs olan kimse için hüccettir ve delâlet ettiği şeye boyun eğmesi o kimsenin üzerine vaciptir. Eğer hadis, sübutundan sonra Kur'ân'dan bir âyet veya bir başka hadisle, ya da hissî ve aklî bir delille teâdul ederse, bu durumda teâdul,⁶⁶ tercih, cem ve te'vîl kaidelerinin gereğine göre hareket edilir ve hüküm verilir. Zira muhaddisler de hadisin, Kur'ân nassına, dinde kat'î olarak yer alan hususlara, hissî ve aklî gerçeklere aykırı olmasını, mevzû olmasının birer alâmeti olarak değerlendirmişlerdir.⁶⁷

Sıdkî'nin âhâd hadislere yönelttiği bir itiraz da âhâd hadislerle amelin vacip olması durumunda, her mükellefin işini gücünü bırakarak gece gündüz devasa hadis kitaplarını araştırması ve bunlardan hangisinin sahih, hasen, zayıf, mevzû, nasih, mensûh, mevkûf ve merfû olduğunu öğrenmesi gerektiği şeklindeki itirazdır.⁶⁸ Rızâ'ya göre bu itiraz yerinde bir itiraz olmayıp realiteyle bağdaşmamaktır. Ümmetin selefinden ve fıkıh imamlarından hiçbirini, dini bilmenin muhaddislerin rivâyet ettiği hadislerin ekseriyetini değil tamamını bilmeye bağlı olduğu şeklinde bir söz söylememiştir.

⁶⁴ G. Herald A. Juynboll, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, çev. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 34.

⁶⁵ Reşid Rızâ, *Mecelletü'l-Menâr*, 30/688.

⁶⁶ Teâdul ifadesiyle nassların/delillerin sübut ve delâlet bakımından denklığının kastedildiği anlaşılmaktadır.

⁶⁷ Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", 694.

⁶⁸ Sıdkî, "el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdeh: ârâun ve efkârün", 516.

Nitekim müslümanların ekseriyetinin amelî hükümlerinde kendilerine ittiba ettikleri dört mezhep imamı da hadislerin tamamına muttali değildi. Özellikle de Ebû Hanife, İslâm beldelerine yayılmış olan râvilerden hadis almak için herhangi bir rıhlede bulunmamıştır. Keza hadisler kolaylıkla alınabilececek şekilde kitaplarda tedvin edilmemişti. Bununla beraber onun imameti ve icthadı kendi tabiileri ve ehl-i sünnetten diğerleri tarafından kabul edilmiştir.⁶⁹ Bu bakımdan Rızâ'ya göre, ümmetin selefi ve halefi nezdinde cari olan, kime bir hadis ulaşır, kendi nazarında da sübut bulursa, o hadisle amel etmesi o kimseye vacip olur. Bir kimse de kendi nazarında sübut bulmadığı veya bunun bilgisine sahip olmadığı için bazı hadislere muhalefet ederse, bu hususta ma'zurdur. Allah'ın Kitabı dinde birinci mertebede, üzerinde ittifak edilen amelî sünnetler ikinci mertebede yer alır. Hakkında rivâyet ve delâlet bakımından ihtilâfın bulunduğu ahâd hadisler ve sünnetlerden sabit olanlar ise üçüncü mertebede yer alır. Kim ittifak edilenle amel ederse, âhirette kurtulan ve Allah'a yakın olan bir Müslüman olmuş olur.⁷⁰

Görüldüğü üzere Rızâ, üzerinde rivâyet ve delâlet bakımından ihtilâf bulunan ahâd hadislerden sabit olanların amelî gerektirdiğini, dinde Allah'ın Kitabı ve üzerinde ittifak edilen amelî sünnetlerden sonra üçüncü mertebede yer aldığını açıkça ifade etmektedir. Ona göre ilk dönem Müslüman toplumu ve sevad-ı azam tarafından üzerinde amelin carî olmadığı, sahabeden raşid halifelerin ve diğerlerinin yazmadığı, çağrıda bulunmadığı, himmetlerini haberleri ve âsârı toplamaya ve hıfz etmeye sarf eden bazı kimselerin rivâyetinde tek kaldığı (infirad) hadislere gelince bunun tafsilatı vardır. Bunun özü ise bu tür hadisleri araştırmanın her mükellef için gerekli olmamasıdır. Ancak bunları öğrenmek bilgisini artırır. Kim bu hadislerden bir şey öğrenir, kendisinden daha güçlü bir delile muhalif olmaksızın metin ve sened bakımından kendi kanaatine göre sahih olursa, onu kabul etmesi ve ona göre hareket etmesi o kimseye vacip olur.⁷¹ Hâsılı Rızâ'ya göre, bu tür hadislerin sabit olduğunun bilgisine ulaşılması ve sıhhatine kani olunması halinde ahâd hadisler hem kabulü hem de amelî gerektirir.

⁶⁹ Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", 695.

⁷⁰ Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", 695.

⁷¹ Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", 699. Ayrıca bk. Aydın, *Neo-Selefilik Ekolününün Hadis-Sünnet Anlayışı (Reşid Rızâ Örneği)*, 118-119.

2.3.2. Âhâd Hadislerin Bilgi Değeri

Sıdkî'nin bir diğer itirazı âhâd hadislerin bilgi değeri hakkındadır. Ona göre âhâd hadisler zan ifade etmekte olup, zanla amel Kur'ân'da zemmedilmiştir.⁷² Rızâ, bu itirazında da Sıdkî'ye katılmamaktadır. O, âhâd hadislerin bilgi mi yoksa zan mı ifade ettiğini *el-Menâr*'da çokça dile getirdiğini ve “Allah, onların imanını artırdı”⁷³ âyetinin tefsirinde⁷⁴ değerlendirdiğini belirterek zan ifadesinin iki anlamı ihtiva ettiğine dikkat çekmektedir. Birincisi zan, sabit olduğuna inanılan, ancak zayıf da olsa sabit olmama ihtimali bulunan zandır. Bu ise Kur'ân'da “Şüphesiz zan, hakikat adına bir şey ifade etmez (gerçek ve kesin bilginin yerini tutamaz)”⁷⁵ âyetinde yer alan zandır. İkincisi ise, sabit olmama gibi bir ihtimal barındırmayan, bir şeyin sabit olduğuna kesin olarak inanmayı ifade eden zandır. Böyle bir zanda sabit olmamaya dayanak teşkil edecek bir burhan da bulunmamaktadır. Böyle bir zan bazen dilde ve dinde yakîn ve ilim olarak isimlendirilir. Ancak mantık ve kelam âlimlerine ve de filozoflara göre bu yakîn olarak isimlendirilmez. Zira onlar yakîni, ilimde en üst mertebeyi ifade etmek üzere kullanmaktadır. O da bir şeyin burhanla sübut bulması ve zıddının imkânsız olmasıdır.⁷⁶

268 | db

Zannın bu farklı kullanımlarına ilişkin değerlendirmelerinden hareketle, Rızâ'ya göre bazı âhâd haberler dil, din ve âdet/örf bakımından ilim ve yakîn ifade edip, bazıları böyle bir bilgi ifade etmezken; âhâd haberlerden hiçbiri burhanî ilim ve mantıkî yakînlik anlamında bir bilgi ifade etmez.⁷⁷ Ayrıca Rızâ, haber-i vahitlerin ilim ifade edeceğini, Sıdkî'nin bizâtihi kendisi de inkar edemeyeceğini belirtir. Nitekim eğer ona arkadaşlarından birisi, tasdik edeceği ve kalbinin mutmain olacağı bir şeyi haber verecek olsa, o da onu haber verir, doğruluğu hususunda şüphe duymazdı. Meselâ bu günlerde onun, namaz ve iftar vaktinin girişi hakkında müezzini tasdik etmesi bunun gibidir. O, bu hususta şüphe etmez ve gereğiyle amel etmede işi ağırdan almaz. Dolayısıyla bu durumda Sıdkî'nin, Kur'ân'ın zemmettiği zanla amel ettiği söylenemez.⁷⁸

⁷² Muhammed Tevfik Sıdkî, “en-Nesh fi’ş-şerâi’i’l-ilâhiyye”, *Mecelletu’l-Menâr* 10/9 (1325/1907), 687.

⁷³ Âl-i İmrân, 3/173.

⁷⁴ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsiru’l-Menâr* (Mısır: Daru’l-Menar, 1367), 4/240-241.

⁷⁵ Yunus, 10/36.

⁷⁶ Rızâ, “Babu’l-munâzara ve’l-murâsale”, 695.

⁷⁷ Rızâ, “Babu’l-munâzara ve’l-murâsale”, 695.

⁷⁸ Rızâ, “Babu’l-munâzara ve’l-murâsale”, 696.

Rızâ, bu bağlamda temel hadis kaynaklarında yer alan hadislerin bilgi değerine ilişkin de değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ona göre muhaddislerin meşhur kitaplarında nakledilen hadislerin ekseriyetinin ilim ve yakîn ifade ettiğinde asla bir şüphe söz konusu değildir. Zira Müslümanların Peygamber'den (sas) naklettiklerinin tamamının güvenilir olmadığı düşünülemez. Kezâ tarihçilerin üzerinde ittifak ettikleri tarihî rivâyetlerin ekseriyetinin yalan olduğunu düşünmek de makul değildir. Şu halde muhaddisler, hadislerin sıhhatini araştırmayı ve zabtını tarihçilerden daha sıkı tuttuklarına göre muhaddislerin naklettiklerinin ve sıhhatinde ittifak ettiklerinin ekseriyeti nasıl yalan olabilir? Muhaddislerin râvileri sırf ta'dil etmesi, hiçbir araştırmada bulunmaksızın ve tenkide tabi tutmaksızın rivâyetlerinin tamamının kabul edilmesini gerektirmediği gibi bazı âdil râvilerin hata etme ihtimalinin bulunması ve bazılarında bu durumun vuku bulması, rivâyetlerinin tamamına güven duyulmasına engel değildir.⁷⁹

Rızâ, bu meyanda özel olarak Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim'in (öl. 261/875) konumuna ve hadislerinin değerine ilişkin bazı değerlendirmelerde de bulunur. Ona göre Buhârî ve Müslim eserlerine hadis alırken sıhhatini sıkı tuttukları için onların *Sahîh*'leri sened ve metin bakımından hadis kitaplarının en sahih olanıdır. Bununla birlikte muhaddisler, onların hadislerini araştırarak tenkide tabi tutmuşlar, bazı râvilerini cerh etmişler, bazı hadislerin metinlerindeki hata ve kusurlara dikkat çekmişlerdir. Nitekim Müslim ve diğer bazı muhaddislerin, Buhârî'nin Şerîk'ten rivâyet ettiği Mirac hadisini⁸⁰ hatalı olarak değerlendirmesi,⁸¹ yine bazı muhaddislerin de Müslim'in, Allah'ın toprağı cumartesi günü yarattığı,⁸² üç rükû ve üç secde şeklindeki küsuf namazı⁸³ ve Ebû Süfyan'ın müslüman olduktan sonra Peygamber'in (sas), kızı Ümmü Habîbe ile evlenmesini ve oğlu Muâviye'yi katib edinmesini istemesi hadislerinde⁸⁴ hata ettiği yönünde değerlendirmelerde bulunmaları bu duruma birer örnektir.⁸⁵ Rızâ'ya göre her ne kadar *Sahîhayn*'ın bazı rivâyetleri tenkide uğramış olsa da Buhârî ve Müslim râvi

⁷⁹ Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", 696.

⁸⁰ Buhârî, "Menâkıb". 24, "Tevhîd", 67.

⁸¹ Şerîk'in rivayet ettiği hadisin değerlendirilmesi için bk. Mehmed Said Hatiboğlu, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar* 10/1 (1997), 10-11.

⁸² Müslim, "Sıfatu'l-kıyâme", 27.

⁸³ Müslim, "Kusûf", 6.

⁸⁴ Müslim, "Fezâilu's-sahâbe", 168.

⁸⁵ Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", 696.

değerlendirmelerinde ve hadislerin tashihinde otorite olup bu konuda onları tenkit eden münekkitlere göre daha üstün bir vasfı hâizdirler. Özellikle de Buhârî, hadislerin tashihinde muhaddislerin en müdekkik olanıdır. Buna rağmen Buhârî cerh ve ta'dilde hata ve yanlışlıktan masum değildir.⁸⁶

Buradan hareketle Rızâ, *Sahîhayn*'da yer alan ve Kur'ân'a uygunlukta şüphe arz eden bazı rivâyetlerin reddedilmesini câiz görmektedir. Zira ona göre, senedi sahih olan küsuf namazı hakkındaki rivâyetin, carî olan amele muhalif olması ve yine Allah'ın toprağı/yeri cumartesi günü yarattığı rivâyetinin, yerlerin ve göklerin altı günde yaratıldığını ifade eden âyetlere⁸⁷ ve buna muvâfakat eden rivâyetlere aykırılığı sebebiyle reddi câiz olduğunda hıfzı, zabtı ve kendisinde bir şeyin kaybolmaması açısından Kur'ân'a uygunlukta şüphe arz eden rivâyetlerin reddedilmesi daha evlâ ve câizdir. Özellikle de bu tür şüpheleri gidermede bir çıkış yolu bulamayan Sıdkî gibi kimseler için bu durum geçerlidir.⁸⁸ Rızâ'ya göre yine müşâhede olunan vakıya aykırılık arz eden rivâyetler de bunun gibidir. Meselâ güneşin battıktan sonra nereye gittiğiyle ilgili rivâyet, bu duruma bir örnektir.⁸⁹ Ona göre bu hususta verilen cevaplar ve yapılan yorumlar ikna edici olmaktan uzak olup, rivâyetteki soru ve cevapla uyumlu değildir.⁹⁰ Rızâ dünyanın ahvâliyle ilgili *Sahîh*'te az yer tutan bu tür hadislerden bazılarının Peygamber'in re'yine dayandığını belirterek, Peygamberlerin bu konularda hata edebileceklerini ifade etmektedir. Zira Peygamberler, davetlerinin ve nübüvvetlerinin doğruluğunu, mahlukatla ilgili durumları hakikatleri üzere bilmeye dayandırmazlar. Din âlimleri, hurma aşılama ile ilgili sahih hadisin delâlet ettiği gibi, onların bu konularda masum olduklarını ifade etmemişlerdir. Ancak, gayb âleminden haber vermek bundan istisna edilmiştir. Onlar bu hususta masumdurlar.⁹¹

Rızâ, *Sahîhayn* hadislerini ciddî bir tetkikten geçirmeden derhal Kur'ân'a aykırı görülerek reddedilmesini ise isabetli bulmamaktadır.

⁸⁶ Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", 696.

⁸⁷ el-A'râf 7/54, Yunus 10/3, Hûd 11/7, el-Furkân 25/59, es-Secde 32/4.

⁸⁸ Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", 697. Nitekim Rızâ'ya göre bu tür şüphe arz eden rivâyetlerden biri de bazı yahudilerin Peygamber'e (sas) sihir yapması hakkındaki rivâyet olup el-Üstâzu'l-İmam (Muhammed Abduh) bunu reddetmiş, rivâyetin te'viline ilişkin yorumlardan hiçbirini yerinde bulmamıştır. Abduh'un gerekçeleri için bk. Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", 697.

⁸⁹ Buhârî, Tevhîd 22-23; Müslim, İmân 250-51.

⁹⁰ Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", 697.

⁹¹ Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", 697-698.

Dolayısıyla o, bu hususta Sıdkî'nin yaklaşımını yerinde görmemektedir. Rızâ'ya göre, haberin kendisi, anlamı yahut hakiki muhalefet nevilerinden biri bakımından Kur'ân'a muhalif hadislere gelince, muhaddisler senedlerindeki râvileri tevsîk etseler dahi gerçekte sahih olmaları mümkün değildir. Ancak haklarında hüküm vermeden önce bu hususta tetkik gerekir. Dolayısıyla Sıdkî'nin altın ve gümüş kaplarda yeme içmenin haram olmasını, ziyneti ve temiz olan şeyleri mübah sayan âyete muhalif olarak değerlendirmesi isabetli değildir. Zira Peygamber (sas) bu hükmü, zinet âyetinden önceki Allah Teala'nın şu kavlimden istinbat etmiştir: *"Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."*⁹² Şu halde altın ve gümüş kaplarda yemek ve içmek, özellikle de bu zamanda yaşayan müslümanlar açısından büyük bir israftır. Yine kadını, halası veya teyzesi ile bir nikahta toplamak da bunun gibidir. Peygamber (sas) bunun haram olması hükmünü, iki kız kardeşi aynı anda nikahlananın haram olmasından almıştır. Zira her ikisinde de illet aynıdır. Allah Teala'nın *"Bunların dışındaki kadınlarla evlenmeniz size helal kılındı"*⁹³ âyeti, kadını, halası veya teyzesi ile aynı nikah altında toplamayı içermez. Dolayısıyla hadis, bu ayete muhalif değildir. Fakat cumhur hadisi, âyeti tahsis edici olarak değerlendirmiştir. Sünnetin Kur'ân'ı tahsis etmesi ise câiz ve vakidir. Bazıları bunu nesh olarak isimlendirse de mana bakımından yine aykırı bir durum söz konusu değildir.⁹⁴ Kısacası Rızâ'ya göre *Sahîhayn* hakkında sözün özü, rivâyetlerinin ekseriyetinin hadis âlimleri nezdinde müttfekun aleyh olması, sened ve metinleri bakımından tartışmaya mahal bir durumun bulunmamasıdır. Onlarda yer alan sadece az sayıda rivâyet muhtelefun fih olup, fıkıh imamlarının neredeyse tamamı da bu az sayıdaki ihtilâflı hadislerin ekseriyetine muhaliftir.⁹⁵

2.4. Hz. Peygamber'in Teşrî Yetkisi

Sıdkî'nin sünnete yönelik itirazlarından biri de Peygamber'in Kur'ân dışında bir şeyi helal ve haram kılamayacağı görüşüdür. Ona göre *"İşte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar"*⁹⁶ âyetinde Peygamber'in Kur'ân dışında emir ve nehyde bulunacağına veya hüküm koyabileceğine yönelik bir delâlet bulunmayıp, âyette

⁹² el-A'râf 7/31.

⁹³ en-Nisa 4/24.

⁹⁴ Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", 698.

⁹⁵ Rızâ, "Babu'l-munâzara ve'l-murâsale", 697.

⁹⁶ el-A'râf 7/157.

Kur'ân'a ittibain aynı zamanda Peygamber'e ittiba olduğu kastedilmiştir.⁹⁷

Rızâ, Hz. Peygamber'in hüküm koyma yetkisinin bulunmadığı şeklindeki itirazında da Tevfik Sıdkî'ye katılmamaktadır. Zira ona göre Hz. Peygamber (sas) Allah'ın izniyle Şâri'dir. Bu sebeple bazı meseleler hakkında sorulduğunda “*Şayet evet deseysenim, vacip/farz olurdu*”⁹⁸ buyurmuştur. Nitekim O (sas) bu yetkiyle Medine'nin iki harre arasını yasak ilan etmiş ve Mekke'nin harem bölgesi gibi harem kılmıştır. Dolayısıyla orada avlanmak helal değildir, ağacı kesilmez ve otu koparılmaz.⁹⁹ Burada Kur'ân'ı nakzeden ve ona aykırı olan bir durum söz konusu değildir. Peygamberin Medine'yi, özel bir vahiy dışında, kendi kararıyla haram kılmasına delâlet eden delillerden biri de Abbas'ın, Peygamber'e (sas) ‘izhir otu hariç’ demiş olması, Peygamberin de bunun üzerine “*izhir otu hariç*” buyurmak suretiyle haram kılmış olmasıdır.¹⁰⁰ Böylece Hz. Peygamber “otu koparılmaz” sözüyle izhir otunu istisna etmiştir. Zira izhir onların ihtiyaç duyduğu kokulu bir bitkidir. Ancak bu tür teşrî oldukça azdır ve hakkında ihtilâf vardır.¹⁰¹ Bu itibarla Rızâ'ya göre, Sıdkî'nin Peygamberin Allah'ın Kitabı dışında teşrîde bulunamayacağı şeklindeki iddiâsı delilden yoksun bir iddiâdan ibârettir.¹⁰²

272 | db

3. Rızâ'nın, Sıdkî'nin Görüşlerini Gözden Geçirmesine ve Rücûuna Tesiri

Reşîd Rızâ, Sıdkî'nin meşhur “İslâm, yalnız Kur'ân'dan ibârettir” şeklindeki makâleleri üzerine “el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-sünne”, “İslâm, Kur'ân ve sünnet'ten ibârettir” isimli bir yazı kaleme almış, Sıdkî'nin içine düştüğü çelişiklere ve hatalara dikkat çekerek tenkitler yöneltmiş, meselenin hakiki boyutlarına yer vermiştir.¹⁰³ Rızâ'nın yazısı Sıdkî üzerinde oldukça etkili olmuş, akabinde *el-Menâr*'da “Usulu'l-İslâm: Kelimetu insâf ve i'tirâf” başlıklı bir yazı yazarak bilhassa amelî sünnetlerle alâkalı görüşlerinden rücu ettiğini beyân etmiştir.¹⁰⁴

⁹⁷ Sıdkî, “el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdeh: raddun li-raddin”, 909.

⁹⁸ Müslim, Hacc 412; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaut - Adil Murşid (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1421/2001), 2/237, 5/458.

⁹⁹ Buhârî, “Fezâilü'l-Medîne”, 1; Müslim, “Hac” 454-459.

¹⁰⁰ Buhârî, “İlim”, 39, “Cenâiz”, 77, “Cezâu's-sayd”, 7, “Buyû”, 28, “Meğâzî”, 52; Müslim, “Hac”, 445.

¹⁰¹ Rızâ, “Babu'l-munâzara ve'l-murâsale”, 698.

¹⁰² Rızâ, “el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne”, 925.

¹⁰³ Rızâ, “el-İslâm hüve'l-Kur'ân ve's-Sünne”, 925-930.

¹⁰⁴ Sıdkî, “Usulu'l-İslâm, kelimetu insaf ve i'tirâf”, 140. Juynboll, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, 33.

Sıdkî, yazısında meselenin özünün kavî sünnetler ile amelî sünnetler olmak üzere iki konuya münhasır olduğunu, ancak kavî sünnetler konusunda kendisine reddiyede bulunanların sadra şifa bir şey ortaya koyamadıklarını, hatta üstadı Rızâ'nın bu konuda kendisiyle aynı kanaatte olduğu belirtmektedir. Sıdkî, amelî sünnetler konusundaki yaklaşımının hatalı olduğunu kabul ederek, Kur'ân'da zikredilmediği halde, sahabenin Peygamber'den (sas) anladıklarının bağlayıcı bir din olduğunun gerekliliğini inkâr etmesinin aşırılık olduğunu, zira Müslümanların selefi ve halefinin, aralarında en küçük bir ihtilâf olmaksızın amel ve itikad açısından bu hususta icmâ ettiğini, hakikatte bunun en ehemmiyet arz edeninin, namazın rek'ât sayıları meselesi olduğunu ifade etmektedir. Sıdkî, bu hususta Rızâ'nın yazdıklarının kendisine reddiye olarak yeterli olduğunu belirterek hatasını itiraf etmekte, bu amaçla yazdıklarından ve söylediklerinden dolayı Allah'tan kendisini bağışlamasını ve bu tür hatalara tekrar düşmekten kendisini korumasını dilemektedir.¹⁰⁵ Sıdkî, bu mesele üzerinde uzunca tedebbür ve tefekkür ettikten sonra ulaştığı inanç ve kanaatini şöyle ifade etmektedir: "İslâm, Kur'ân ve Müslümanların selef ve halefinin amel ve itikad olarak bağlayıcı din olduğu hususunda üzerinde icmâ ettiklerinden ibârettir. Bir diğer ifadeyle, İslâm'ın üzerine bina edildiği iki asıl Kitab ve selefın nezdindeki anlamıyla Sünnet-i Nebeviyye'dir. Sünnet, Peygamber'in (sas), dini tatbikte ve gereğiyle amel etmede tuttuğu yoldur. Bana göre, ittiba edilmesinde üzerinde icmâ bulunmayan kavî sünnetler ile dünyevî durumlarla sıkı bir alâkası olan söz gelimi bazı hadler, zekât ve fitre mallarının oranları, sınıfları ve Kitap'ta zikredilmeyen diğer bazı konular buna dahil değildir."¹⁰⁶

Görüldüğü üzere Sıdkî, meşhur makalesini kaleme alırken amelî sünnetler dahil sünnetin dinde hiçbir delil değeri olmadığı, İslâm'ın sadece Kur'ân'dan ibâret olduğu şeklinde toptancı bir fikriyat içerisindeyken, bilhassa Reşîd Rızâ'nın reddiyeleri neticesinde sünneti toptan reddetmiş, amelî sünnetleri tartışmasız kabul ederek İslâm'ın açıkça Kur'ân ve Sünnet'ten ibâret olduğunu itiraf ve ilan etmiştir. Ancak Sıdkî, kavî sünnetler olarak nitelendirdiği, üzerinde icmânın bulunmadığı âhâd hadislerle, dünyevî durumlarla sıkı bir alâkası olan bazı hususları bunun dışında tutmuş, bunların delil olması hususunda yeterince ikna olmamış ve mesafeli bir yaklaşım sergilemiştir. Oysa Rızâ bu hususta ona tam olarak katılmamakta ve Sıdkî'nin istisna ettiği hadislerden bazıları üzerinde

¹⁰⁵ Sıdkî, "Usûlu'l-İslâm kelimetu insâf ve i'tirâf", 140.

¹⁰⁶ Sıdkî, "Usûlu'l-İslâm kelimetu insâf ve i'tirâf", 140.

de icmâ bulunduğuna dikkat çekmektedir. Rızâ, Sıdkî'nin hadislerin mutlak olarak Peygamber'e âdiyetine değil, dinin kat'î asıllarından olmasına itiraz ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁷ Şu halde bu durum, meselenin ve tartışmanın kavî sünnetler/âhâd hadisler ekseninde yoğunlaştığını göstermektedir. Dolayısıyla Juynboll'in ifadesiyle, modern dönemde Mısır'da sahihlik üzerinde tartışmalar zaten ekseriyetle kavî sünneti kaydeden âhâd hadislerin hüccet değeriyle sınırlı kalmış, amelî sünneti betimleyen âhâd hadislerin hüccetliğine nadiren itiraz edilmiştir.¹⁰⁸

Burada şu hususu da ifade etmek gerekir ki, Sıdkî her ne kadar âhâd hadisler konusunda yeterince ikna olmamış, eleştirel ve mesafeli bir tutum sergilemiş olsa da, yine de kavî sünnetleri/hadisleri kabul etmekten delil olarak kullanmaktan imtina edememiştir. Örneğin, kadının elleri ve yüzünün tesettür kapsamına dahil olmadığını âhâd hadislerden¹⁰⁹ getirdiği delillerle ortaya koymuştur.¹¹⁰ Ayrıca yine âhâd hadislerle sabit pek çok hükmü, Kur'ân'la temellendirerek kabul etmiş ve savunmuştur.¹¹¹ Dolayısıyla Sıdkî'nin zamanla geçirdiği değişimler dikkate alındığında, onun toptan hadis ve sünnet karşıtı olarak değerlendirilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Bazı âhâd hadislerin Kur'ân'la ve akılla bağdaşmadığı gerekçesiyle tenkitler yöneltilmesi ise tecdid taraftarlarının genel yaklaşımıdır.

Sonuç

Hadis ve sünnetin hüccet değerine klasik dönemlerde bazı eleştiriler yöneltilmiş olsa da bunlara pek itibar edilmemiştir. Modern zamanlarda sünnetin ve hadisin hüccet değerine yönelik yeni itiraz ve iddiâlar Hindistan merkezli olarak gündeme gelmiş, bu anlayışı benimseyen Ehl-i Kur'ân ekolü gibi bazı gruplar ortaya çıkmıştır. Benzer söylem ve itirazlar Mısır'a intikal etmiş ve Mısır konuyla ilgili tartışmaların yeni merkezi haline gelmiştir. Modern dönemlerde Mısır'da bu fikir ve söylemleri ilk defa sahneye koyan, dolayısıyla hadis ve sünnete menfî yaklaşım sergileyen isimler arasında adı en çok zikredilenlerden biri M. Tevfik Sıdkî'dir. O, hadis ve sünnetin dinin asıllarından olup olmadığı hususunda birtakım

¹⁰⁷ Rızâ, "Tercemetü't-tabîb Muhammed Tevfik Sıdkî", 493.

¹⁰⁸ Juynboll, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, 21.

¹⁰⁹ Ebû Dâvûd, "Libâs", 32.

¹¹⁰ Muhammed Tevfik Sıdkî, "Hicâbu'l-mer'e fi'l-İslâm", *Mecelletu'l-Menâr* 13/9 (1328/1910), 693.

¹¹¹ Muhammed Tevfik Sıdkî, "ed-Dînu kulluhû mine'l-Kur'ân", *Mecelletu'l-Menâr* 15/3 (1330/1912), 215-220.

şüphelere düşmüş, bu hususta ileri sürülen iddiâ ve itirazların etkisinde kalmış, İslâm'ın sadece Kur'ân'dan ibâret olduğunu iddiâ eden meşhur makalelerini kaleme alarak üstadı Reşîd Rızâ'nın *e/-Menâr* dergisinde yayımlamıştır. Sıdkî'nin modern zamanlarda bu tür iddiâ ve itirazları Mısır'da ilk defa gündeme getiren şahsiyet olması dikkatleri üzerine çekmiştir. Her ne kadar Sıdkî, hocasının eleştiri ve cevaplarıyla görüşlerinden büyük oranda rücu etmiş olsa da, ortaya attığı iddiâlar ve ileri sürdüğü itirazlar tartışma konusu olmaya devam etmiş ve günümüze kadar da varlığını sürdürmüştür.

Rızâ'nın, talebesi Sıdkî'nin sünnete ve hadislere yönelik itirazlarına verdiği cevaplar sünnete ve hadislere yaklaşımını tespit etme açısından önem arz etmektedir. Zira Rızâ'nın bu hususta ortaya koyduğu yaklaşım ve değerlendirmeler, aynı zamanda günümüzde hâlâ sürdürülen hadis ve sünnet karşıtı söylem ve iddiâlar için de bir cevap niteliği taşımaktadır. Rızâ, Sıdkî'nin sünnetin ve hadislerin dinde delil olamayacağına yönelik ileri sürdüğü iddiâların -bazı kavî hadislerle ilgili kuşkuları dışında- hemen hemen hiçbirisine katılmamış, sünnetin ve hadisin dindeki yerini, önemini ve kaynak değerini ilmî ve aklî izahlarla ortaya koymuştur. Bu bağlamda Rızâ, Sıdkî'nin aksine sünnetin tüm zamanlar için geçerli ve bağlayıcı olduğunu, İslâm'ın Kur'ân ve sünnetten teşekkül ettiğini, sabit ve sahih olması halinde âhâd hadislerin amel ve bilgi gerektirdiğini ve Hz. Peygamber'in teşrî yetkisini hâiz olduğunu beyân etmiştir. Rızâ, ayrıca Peygamber'den sabit ve sahih olarak intikal eden sünnet ve hadislerle amel etmeyi imanî bir zorunluluk olarak değerlendirmiştir. Ona göre Kur'ân'la amel edilirken sünnetten müstağni kalınamaz. Sünnetten müstağni kalmak, Kur'ân'ın yolundan sapmak ve hitabını göz ardı etmek demektir. Bu itibarla Rızâ, rivâyet ve delâlet bakımından ihtilâf bulunan âhâd hadislerden sabit olanların amelî gerektirdiğini, Allah'ın Kitabı ve üzerinde ittifak edilen amelî sünnetlerden sonra dinde üçüncü mertebede yer aldığını açıkça ifade etmiştir.

Sıdkî, başlangıçta toptancı bir yaklaşımla sünnet ve hadislerin dinde delil olmasına itiraz etmiş, ancak üstadı Rızâ'nın tenkit ve değerlendirmeleri üzerine bazı görüşlerinin hatalı olduğunu itiraf ederek amelî sünnetleri kabul etmiş ve İslâm'ın Kur'ân ve Sünnet'ten müteşekkil olduğunu beyân etmiştir. Buna karşın o, kavî sünnetler olarak ifade ettiği âhâd hadislerin delil olması hususunda yeterince ikna olmamış, bu husustaki tavrını sürdürmüştür. Ancak Sıdkî, âhâd hadisler konusunda tutarlı bir tavır sergileyememiş, yeri geldiğinde bu tür hadisleri delil olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Dolayısıyla

Sıdkı'nın fikirlerindeki değişim dikkate alındığında, onun toptan hadis ve sünnet karşıtı olarak değerlendirilmesi pek isabetli gözükmemektedir.

Sonuç olarak XIX. asrın başlarında Mısır'da hadis ve sünnet konusundaki tartışmaların özellikle âhâd olan kavli sünnetler üzerinde cereyan ettiği müşahede edilmektedir. Bu bağlamda Sıdkı'nın, âhâd hadisler konusunda çelişkili ve mesafeli bir tutum sergilerken, Rızâ'nın zamanla âhâd hadisler lehine bir değişim yaşadığı söylenebilir. Zira Rızâ ilk zamanlar kavli sünnetler konusunda çekinceli bir tutum içindeyken zamanla temel hadis kaynaklarındaki âhâd hadislerle müspet bir yaklaşım sergilemiş, kahir ekseriyetinin ilim ve yakîn düzeyinde bir bilgi ifade ettiğine dikkat çekmiştir. Ancak Rızâ yine de Buhârî ve Müslim'in bazı hadislerine eleştirel bir yaklaşım sergilemekten geri durmamıştır. Bu yaklaşım ise tecdîd taraftarlarının genelinde görülen bir tavidir. Zira Kur'ân'la ve akılla bağdaşmayan bazı âhâd hadislerle, *Sahîhayn*'da yer alsada dahi tenkitler yönelmek, tecdîd taraftarlarının genel yaklaşımıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaut - Adil Murşid. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1421/2001.
- Aydın, Mustafa. *Neo-Selefilik Ekolünün Hadis-Sünnet Anlayışı (Reşid Rızâ Örneği)*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Aydınlı, Abdullah. "Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği". *Sünnetin Dindeki Yeri*. 307-320. İstanbul, Ensar Neşriyat., 1995.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî ve târihi tedvînih*. el-Mektebu'l-İslâmî, 1400/1980.
- Azîmâbâdî, Ebu-t Tayyib Muhammed. *Avnu'l-Ma'bûd*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. I-XIV Cilt. Beyrut: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1388/1968.
- Bayraktutar, Muammer. "Modernleşme Sürecinde Sünnete/Hadise İtirazlar: Tefvîk Sıdkî Örneği". 320-336. Bayburt, 2021.
- Bâz, Ahmed Mansur. "ed-Dînu kulluhû mâ câe bihi'r-Rasûl". *Mecelletu'l-Menâr* 9/8 (1324/1906), 610-613.
- Bişrî, Tâhâ. "Usûlu'l-İslâm: el-Kitâb- es-Sünne- el-İcmâ- el-Kiyâs". *Mecelletu'l-Menâr* 9/9 (1324-1906), 699-711.
- Brown, Daniel. *İslâm Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*. çev. Salih Özer - Sabri Kızılkaya. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Zühayr en-Nâsir. Dâru tavki'n-necât, 1422/2002.
- Düzenli, Muhittin. "Hadise Yönelik Rasyonalist Yaklaşımlar: Ehl-i Kur'ân Örneği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 101-138.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaut - M. Kâmil Karabellî. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. thk. M. Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, ts.
- Ertürk, Mustafa. "Kur'ân İslâm'ı Söyleminin İlmî Değeri". *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*. 213-236. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

- Hatiboğlu, Mehmed Said. “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim’e Yönelik Eleştirileri”. *İslâmî Araştırmalar* 10/1 (1997), 1-14.
- Hekim, M. Tahir. *Sünnetin Etrafındaki Şüpheler*. çev. Hüseyin Aslan. İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb vd. el-Arnaüt. 5 Cilt. Dimaşk: Dâru’r-risâleti’l-âlemiyye, 1430/2009.
- İbrahim, Hamûd İbrahim. *Mustafa es-Sibâi ve cühûduhu fi’s-sünneti’n-nebeviyye*. Beyrut, 1436/2017.
- İnan, Sait. *Hicri Birinci Yüzyılda Hadis Kitabı - Hz. Peygamber Sonrası*. Konya: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Juynboll, G. Herald A. *Modern Mısır’da Hadis Tartışmaları*. çev. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Karataş, Mustafa. “Hadis Rivayeti Karşısında Sahâbenin Tutumu”. *Diyanet İlmî Dergi* 36/1 (2000), 5-18.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *İslâm Düşüncesinde Sünnet*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Ma’mur b. Râşid, Ebû Urve Ma’mur b. Râşid el-Basrî es-San’ânî. *el-Câmi’ (Abdurrezzâk’ın Musannefi’i ile birlikte basım)*. thk. Habîburrahman el-’Âzamî. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1403.
- Müslim, Ebu’l-Hasen Müslim b. el-Haccac. *el-Müsnedü’s-Sahih*. thk. Muhammed Fuâd Abdulkakî. Beyrut: Dâru İhyai’t-turasi’l-Arabî, ts.
- Özağar, Mehmet Emin. “Polemik Türü Rivayetlerin Gerçek Mâhiyeti”. *İslâmîyât* 1/3 (1998), 19-48.
- Özsoy, Abdulvahap. “Ebû Hureyre’ye Yönelik İksârü’l-Hadis Eleştirisine Farklı Bir Bakış”. *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 239-255.
- Özsoy, Abdulvahap. *Hadis Tenkidî*. İstanbul: Beka Yayınları, 2021.
- Öztürk, Mustafa. “Dini Hükümlerin Kaynağını Kur’ân ile Sınırlama Eğiliminin Kaynakları ve Tutarlılığı”. *Dini Hükümlerin Kaynağı ve Dini Metinlerin Anlaşılması Konusundaki Çağdaş Yaklaşımlar Çalıştayı*. ed. Cengiz Kallek. 13-67. İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- Ramazânî, Muhammed b. Ramazan. *Ârâu Muhammed Reşid Rızâ fi kadâya’s-sünneti’n-nebeviyye min hilâli Mecelleti’l-Menâr*. Riyâd: Mecelletü’l-Beyân, 1434.
- Rıza, M. Reşid. “Babu’l-Munâzara ve’l-Murâsale”. *Mecelletü’l-Menâr* 12/9 (1327/1909), 693-699.
- Rıza, M. Reşid. “el-İslâm hüve’l-Kur’ân ve’s-Sünne”. *Mecelletü’l-Menâr* 9/12 (1324/1907), 925-930.
- Rıza, M. Reşid. “Tercemetü’t-tabib Muhammed Tevfik Sıdkî”. *Mecelletü’l-Menâr* 21/9 (1338/1920), 483-495.
- Rızâ, Muhammed Reşid. *Tefsîru’l-Menâr*. 12 Cilt. Mısır: Daru’l-Menar, 1367.
- Salloum, Mahmoud. *Menâr Ekolü’nün Hadis Anlayışı*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Sibâi, Mustafa. *İslâm Hukukunda Sünnetin Yeri*. çev. Halil Kendir. İstanbul: Işık Akademi, 2009.
- Sıdkî, Muhammed Tevfik. “ed-Dînu kulluhû mine’l-Kur’ân”. *Mecelletü’l-Menâr* 15/3 (1330/1912), 215-220.
- Sıdkî, Muhammed Tevfik. “el-İslâm hüve’l-Kur’ân vahdeh: ârâun ve efkârün”. *Mecelletü’l-Menâr* 9/7 (1324/1906), 515-525.
- Sıdkî, Muhammed Tevfik. “el-İslâm hüve’l-Kur’ân vahdeh: raddun li-raddin”. *Mecelletü’l-Menâr* 9/12 (1324/1907), 906-930.
- Sıdkî, Muhammed Tevfik. “en-Nesh fi’ş-şerâi’i’l-ilâhiyye”. *Mecelletü’l-Menâr* 10/9 (1325/1907), 683-689.
- Sıdkî, Muhammed Tevfik. “Hicâbu’l-mer’e fi’l-İslâm”. *Mecelletü’l-Menâr* 13/9 (1328/1910), 689-694.
- Sıdkî, Muhammed Tevfik. “Usûlu’l-İslâm kelimetu insâf ve i’tirâf”. *Mecelletü’l-Menâr* 10/2 (1325/1907), 140.
- Suyûtî, Celâluddin b. Abdurrahman. *Mifâhu’l-cenne fi’l-i’tisâm bi’s-sünne*. thk. Mustafa Âşûr. Riyâd: Mektebetü’s-Sâ’î, 1407/1987.
- Şâfi’î, Ebû Abdillâh Muhammed b İdrîs. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Daru’l-Ma’rife, 1410/1990.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-garbi'l-arabî, 1418/1998.
- Toprak, Mehmet Sait. "Hadislerin Rivâyeti ve Korunmasında Şahsî Kayıtlar". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 8/2 (2008), 101-126.
- Yâfiî, Şeyh Sâlih. "es-Sünen ve'l-ehâdisu'n-nebeviyye". *Mecelletu'l-Menâr* 11/2 (1326/1908), 141-144.
- Yıldırım, Enbiya. *Kur'ân Bize Yeter Söylemi*. Ankara: Takdim Yayınları, 2019.
- Yıldırım, Enbiya. "Sünnet veya Rivayet Karşıtı Söylemlerin Tarihi". *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*. 155-186. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yıldız, Halil İbrahim. *Muhammed Teyfik Sıdkî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

The Approach and Criticism of Rashid Riḍā towards Tawfik Sidqī's Objections to the Ḥadīth and Sunnah

Muammer BAYRAKTUTAR*

Extended Abstract

In classical antiquity, some criticisms have been made on the proof (hujjat) value of the ḥadīths and sunnah of the Prophet (pbuh). However, these criticisms did not go beyond individual objections and found no repercussions. In modern times, however, several new challenges have been raised against the proof value of ḥadīths and sunnah, with some discourses claiming that only the Qur'an is sufficient as religious evidence. Streams of thoughts that emerged for the first time in the Indian subcontinent with the people of al-Qur'an (Ahl al-Qur'an) movement and demonstrated an attitude against the authority of the Sunnah extended to other parts of the Islamic world, for the first time, similar views and objections were put forward in Egypt. Muhammad Tawfik Sidqī was one of the names who objected to the authority of ḥadīth and sunnah in the Islamic religion in Egypt (died in 1920). He had some doubts as to whether ḥadīth and sunnah were among the origins of faith; he first expressed his doubts and objections to his master Muhammad Rashid Riḍā (died in 1935); his master Riḍā suggested that this subject be considered as a science and that he should write his thoughts and present them to the attention of scholars to find the answer to the objections and dispel the doubts. Thereupon, Sidqī wrote an article entitled 'Islam is composed of only the Qur'an' and published it in the journal of al-Manar. Sidqī's critiques and objections were widely echoed, and several other scholars contributed to the debate with their responses, complaints, and criticisms. The discussions taking place around the subject lasted for a long time.

It is noteworthy how Riḍā approached the objections and claims of Sidqī, who took a close stance to the opinion of the novation (tajdid) movement led by Muḥammad 'Abduh and Rashid Riḍā in Egypt. Sidqī's published article and the debates that took place around it are worthwhile in terms of expressing Riḍā's attitude towards discourses against ḥadīth and sunnah. Rashid Riḍā did not remain indifferent to Sidqī's objections and claims; thus, he authored articles highlighting Sidqī's erroneous understandings and approaches and revealing the truth in those articles based on his expertise and judgments. The articles written by Riḍā in response to Sidqī's criticisms contained not only the analyses of defending ḥadīth and sunnah but also shed light on his understanding of ḥadīth and sunnah. Meanwhile, the approach and evaluations put forth by Riḍā on this issue have also been a response to the discourse and claims against ḥadīth and sunnah that are still maintained today.

Sidqī's objections against sunnah and ḥadīth were remarkably similar to the people's claims of al-Qur'an Ecole. Because Sidqī referred to himself as 'We are al-Qur'anists.' The following statements were among the Sidqī's claims and objections, which may

* Assoc. Prof. Tokat University, Faculty of Islamic Studies, Department of Hadith, Tokat, Turkey, muammer.bayraktutar@gop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0814-0529>.

constitute a justification for the fact that the sunnah and ḥadīths may not be evidence: The Prophet (pbuh) did not dictate the ḥadīths, but they were written in later periods; Allah (swt) did not guarantee to protect the sunnah and ḥadīths; nothing is missing in the Qur'an, and the Qur'an is sufficient on its own; it is not necessary to base the sunnah and ḥadīths to understand the Qur'an; the Prophet (pbuh) cannot make any judgments other than the Qur'an; the sunnah was unique to those who lived in Prophet's (pbuh) time; the news conveyed (haber-i wahids) by ḥadīths has expressed conjuncture (doubt), and doubt is unglorified in the Islamic religion, and some part of the religion cannot be present in the Qur'an and some others in the Sunnah, etc.

Rashid Riḍā did not agree with almost any of Sidqī's claims as evidence against the sunnah and ḥadīths in religion – except for his doubts about some conceptual (qawli) ḥadīths – and he defined the essence, significance, and source value of sunnah and ḥadīths in religion with scholarly and rational explanations. In this context, Riḍā, contrary to Sidqī, stated that the sunnah is valid and binding omnitemporal, that Islam consists of the Qur'an and the sunnah, that if it is accurate and authentic, even the 'aḥād' ḥadīths (with single narrator) require practice and knowledge. He also declared that the Prophet (pbuh) was the legislative authority. Riḍā also considered it a religious obligation to follow the sunnah and ḥadīths that were correctly and authentically transmitted from the Prophet (pbuh), emphasizing that separation from the sunnah is impossible while acting by the Qur'an. According to him, staying detached from the Sunnah means deviating from the Qur'an's path and ignoring the facts it addresses. In this respect, Riḍā stated unequivocally that if there are authentic ḥadīths among the 'aḥād' ḥadīths that conflict with terms of consent, narration, and indication, those ḥadīths must also be practiced, and such ḥadīths rank third in religion after Allah's Book (the Qur'an) and the practical sunnahs on which scholars mutually agreed upon.

280 | db

After Riḍā's criticisms and evaluations, Sidqī confessed that some of his beliefs were incorrect, embraced the practical sunnahs, and declared that Islam is composed of the Qur'an and the Sunnah. However, he remained unconvinced regarding the proof of the 'aḥād' ḥadīths, also refers to as conceptual (qawli) sunnahs, and maintained his stance on this issue. Nevertheless, he failed to hold a consistent position on the 'aḥād' ḥadīths, and he could not refrain from using such ḥadīths as evidence when appropriate. Therefore, considering the changes that Sidqī went through over time, it would be reasonable to regard him as thoroughly an anti-ḥadīth and anti-sunnah scholar. In the meantime, it is plausible to claim that Sidqī's contradictions were because he was neither a professional ḥadīth scholar nor competent enough in religious sciences. As a result, the clear debate focused mainly on the 'aḥād' ḥadīths, which were expressed as conceptual (qawli) sunnahs. Much as Riḍā had a hesitant manner towards the concept of the Qur'an at first, he revised it in time and regarded a positive view on the 'aḥād' ḥadīths referred in the primary ḥadīth literature, pointing out that the vast majority of those ḥadīths express knowledge at the level of certainty (yakīn) and wisdom. However, Riḍā still took a skeptical stance towards some Bukhari and Muslim ḥadīths. It is the general approach of novation (tajdid) scholars to critique several 'aḥād' ḥadīths, which they argue to be irreconcilable with the Qur'an and wisdom, even if they are included in the *Ṣaḥīḥayn* literature.

Keywords: Ḥadīth, Sunnah, Quranic Islam, Rashid Riḍā, Tawfik Sidqī.

